

Onderzoek Fontys

Master Special Educational Needs

Leerroute: gedragsspecialist

Praktijkonderzoek

**Een onderzoek naar samenwerkend leren bij PDD NOS-
leerlingen in HAVO 4 bij het vak geschiedenis**

Studenten:	Aron Borger
Studentnr:	2174549
Module:	meesterstuk
Begeleider:	dr. W. Jansen- Op het Veld
Lesplaats:	Hengelo
Datum:	27 mei 2010

Samenvatting meesterstuk praktijkonderzoek Aron Borger

Ik deed mijn praktijkonderzoek op een Orthopedagogisch- didactisch centrum in Almelo. Wij zijn een diploma gerichte school en willen kinderen dan ook laten vertrekken met een VMBO of HAVO- diploma. In het docententeam kwam vorig schooljaar (2009-2010) naar voren dat er een grote uitval is van 'onze' leerlingen in de vervolgopleidingen. Door terugkomdagen voor de oud-leerlingen en gesprekken met docenten van het MBO en HBO werd duidelijk dat de leerlingen te weinig vaardigheden hebben om te kunnen samenwerken en/ of sociaal functioneren in een groep. Als gevolg van deze bevindingen is binnen het lerarenteam de vraag ontstaan hoe wij samenwerkingsvaardigheden in onze lessen kunnen implementeren. Dit stuitte op veel weerstand binnen het team. Docenten zijn bang dat de structuur wegvalt voor de kinderen en dat er hierdoor chaos ontstaat. Besloten werd dat er een werkgroep 'samenwerkend leren' zou komen. Deze werkgroep houdt zich bezig met het onderzoeken hoe wij onze leerlingen kunnen laten samenwerken/ welke vaardigheden wij centraal willen stellen per jaar in een doorlopende leerlijn (waarin steeds complexer wordende vaardigheden elkaar opvolgen)/ en hoe er draagvlak bij het docententeam gecreëerd kan worden. Uit bovenstaande situatie destilleerde ik de onderzoeksvraag 'is mijn lessenserie geschiedenis, waarin opbouwende samenwerkingsopdrachten centraal staan, inzetbaar bij leerlingen in HAVO 4 met PDD NOS?'

Als vakdocent geschiedenis op het OPDC onderzocht ik waar PDD NOS- leerlingen moeite ervaren bij het samenwerkend leren bij het vak geschiedenis. Een onderzoek dat ik deed in een HAVO-4 klas (8 leerlingen). Eerst heb ik vanuit een intensieve literatuurstudie proberen te achterhalen waar PDD NOS'ers Dit probeerde ik te achterhalen door een reeks opbouwende samenwerkingsopdrachten gekoppeld met historische vaardigheden aan te bieden. Het proces en uitvoering van de onderzoeksinstrumenten heb continu met de leerlingen op gereflekteerd en geëvalueerd. Aanvullend bij dit onderzoek heb ik een eerste advies geschreven voor de vaksectie geschiedenis hoe wij samenwerkingsopdrachten en historische vaardigheden aan kunnen leren bij PDD NOS- leerlingen. Ook heb ik een eerste advies bijgevoegd voor een doorlopende leerlijn van klas 1 t/m 4 (TL) 5 (HAVO).

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Hoofdstuk 1 Aanleiding en probleemstelling	6
Hoofdstuk 2 Theoretisch kader	9
2.1. Wat is de psychische definitie van PDD NOS en de ervaringen in de sociale context.	10
2.2. Is er aantoonbaar een maatschappelijk-sociaal belang om leerlingen samen te laten werken?	11
2.3. Wat is nu samenwerkend leren en ontstaat er door samenwerkend leren een verrijking op het gebied van sociale vaardigheden?	13
2.4. wat betekent samenwerkend leren voor de kinderen zelf?	15
2.5. Bestaande aanbevelingen over samenwerken in een schoolse situatie met leerlingen met PDD NOS	17
2.6. Samenvatting theoretisch kader	18
Hoofdstuk 3. Onderzoeksmethode	20
3.1. Onderzoeksmethode en instrumenten.	20
3.2. Presentatie verzamelde data van onderzoekinstrumenten	23
3.2.1. Hoe kijken docenten tegen samenwerkend leren aan	23
3.2.2. Leerlingen en het proces van 'leren samenwerken' observeren	25
3.2.3. Gesprekken met de leerlingen over de opdrachten	26
3.2.4. Observatie door een collega en interpretatie kijkwijzer	29
3.2.4.1 Interpretatie kijkwijzer	29

3.2.5. Enquête en interpretatie	30
3.2.5.1. interpretatie enquête	
Hoofdstuk 4. Reflectie op onderzoeksvraag	35
4.1. beantwoording onderzoeksvraag	35
4.2. mijn bevinden gekoppeld aan bestaande literatuur	38
4.3. evaluatie en reflectie op onderzoek	39
4.4. verantwoording Dublin descriptoren	39
Hoofdstuk 5. Uitgewerkt advies voor de vaksectie geschiedenis en de schoolleiding	43
5.1 Advies aan de vaksectie geschiedenis	43
5.1.1. Lessenserie	43
5.1.2. Docentenhandleiding bij de lessenserie	48
5.2. aanbevelingen om samenwerkend leren te implementeren in het bestaande onderwijscurriculum	83
5.2.1. Voorstel verschillende werkvormen	85
5.3. voorstel voor een doorlopende leerlijn	
5.3.1. Plan van aanpak	87
5.2.2. Planning en implementatie doorlopende leerlijn	88
Hoofdstuk 6. Literatuurlijst	91

Inleiding

Het Orthopedagogische didactisch centrum waar ik werkzaam ben richt zich op VMBO en HAVO- leerlingen die hulpvragen hebben bij het goed doorlopen van hun schoolloopbaan. Het uiteindelijke doel is het behalen van een VMBO of HAVO diploma. De leerlingen die wij bedienen zijn voornamelijk leerlingen met stoornissen in het autistisch spectrum (ASS- leerlingen) met in het bijzonder PDD NOS'ers (Pervasive Development Disorder Not Otherwise Specified). Daarnaast zijn er nog leerlingen die andere stoornissen hebben waaronder ADD (Attention Deficit Disorder), NLD (Nonverbal Learning Disability) en ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder). In de praktijk van de leerling komt de stoornis naar buiten als 'opvallend' gedrag (gedragsproblematiek). Leerlingen die zeer moeilijk opvoedbaar zijn (ZMOK) worden ook geassocieerd met 'opvallend' (niet hanteerbaar) gedrag. Deze , doorgaans gediagnosticeerde ODD en CD- leerlingen krijgen eerst een proefplaatsing van 6 weken. Daarna wordt bekeken of ze gedragsmatig te hanteren zijn op school of dat wij handelingsverlegen zijn.

De leerlingen bij ons op school kenmerken zich in het moeilijk tot niet sociaal kunnen deelnemen in een groep. Naast kennisoverdracht heeft een docent de taak om van leerlingen volwaardig participerende burgers te maken. Een volwaardige burger is onder andere iemand die kan samenwerken met anderen om problemen op te lossen (Mathijssen, 2003). Momenteel ligt er een vraag bij ons op school hoe wij in ons onderwijs en met ons leerling-type *leren samenwerken* en *samenwerkend leren* zouden kunnen (moeten) bewerkstelligen. Deze leerlingen moeten zich straks sociaal en weerbaar kunnen opstellen in de samenleving. Eind vorige jaar werd er bij ons op school een werkgroep in het leven geroepen om deze mogelijkheden te onderzoeken. Het uitgangspunt van de werkgroep is een doorlopende leerlijn van klas 1 tot het examenjaar (resp. 4 VMBO, 5H). In plenaire vergaderingen kwam vorig jaar naar voren dat veel docenten het niet aandurften om leerlingen samen te laten werken. Ze waren bang dat de structuur van hun lessen weg zou vallen. Structuur is erg belangrijk voor onze leerlingen. Wanneer deze wegvalt, kunnen leerlingen zich mogelijk niet meer veilig voelen in het lokaal of bij de docent. Hierdoor kunnen er bizarre en gevaarlijke situaties ontstaan. Te denken aan boeken of stoelen die door het lokaal worden geslingerd wanneer er een breuk komt in het ritme van de leerlingen.

Gezien de tijd en ruimte van dit onderzoek is het niet mogelijk om leerlingen voor een hele lange tijd te monitoren en verslag daarvan uit te brengen. Een doorlopende leerlijn evalueren kost jaren, ik zou voor een gefundeerde conclusie de vaardigheden uit het eerste jaar moeten vergelijken met de vaardigheden die dezelfde leerlingen zouden hebben in hun laatste jaar. Daarom heb ik gekozen om mij te beperken sociale vaardigheden aanleren middels samenwerkingsopdrachten gedurende een half schooljaar bij het vak geschiedenis in een HAVO-4 klas. Naast dat ik het als een gemis ervaar (als vakdocent geschiedenis) om een diversiteit aan werkvormen aan te kunnen bieden, zie ik het ook als taak om leerlingen sociaal sterker te maken. In mijn onderwijspraktijk merk ik dat de leerlingen met PDD NOS de meeste moeite hebben met het sociaal functioneren en het samenwerken. Ook zijn de leerlingen met deze diagnose het meest vertegenwoordigd in het OPDC. Het komende semester richt ik mij op werkvormen waarin leerlingen met PDD NOS *leren samenwerken* bij het vak geschiedenis. Ik zal de samenwerkingsopdrachten koppelen aan de domeinen van het vak geschiedenis. Op deze manier train ik historische vaardigheden (Domein A) en kan ik als vakdocent verantwoorden dat de samenwerkingsopdrachten mede als doel hebben vakvaardigheden aan te leren.

In hoofdstuk 1 ga ik dieper in op de aanleiding voor dit onderzoek. Ook zal ik mijn probleemstelling en onderzoeksvraag specificeren. In dit eerste hoofdstuk is ook te lezen wat ik bedoel met leren samenwerken en samenwerkend leren. In hoofdstuk 2 wordt een literatuurstudie over het probleem van niet tot nauwelijks kunnen samenwerken door leerlingen met gedragsstoornissen weergegeven.

In hoofdstuk 3 maakt de lezer kennis met de manier van onderzoeken en de legitimering daarvan. De onderzoeksinstrumenten zullen in dit hoofdstuk worden besproken. Aansluitend zal de verwerking van de uitkomsten van de onderzoeksinstrumenten in dit hoofdstuk worden gepresenteerd. Conclusies die getrokken kunnen worden uit de verzamelde data (mbt de onderzoeksvraag) zal de afsluitende alinea zijn van het derde hoofdstuk. Een conclusie over het onderzoek en een reflectie op mijn rol als praktijkonderzoeker is te vinden in het vierde hoofdstuk.. Een uitgewerkte aanbeveling voor de vaksectie geschiedenis om vakvaardigheden en samenwerkend leren te combineren en een advies aan de schoolleiding om een doorlopende leerlijn te ontwikkelen presenteer ik hoofdstuk vijf.

Hoofdstuk 1 Aanleiding en probleemstelling

Een goed en secuur onderzoek vraagt om een duidelijke en eenduidige definitie van de te gebruiken termen. Twee termen die nader uitgelegd dienen te worden zijn 'leren samenwerken' en 'samenwerkend leren'. Vanuit de literatuur heb ik niet de gewenste definities gevonden die ik wil gebruiken voor mijn onderzoek. Wanneer er gesproken wordt over deze termen dan bedoel ik onderstaande, zelf geformuleerde, definities:

Leren samenwerken:

Een vaardigheid die de leerlingen aangeleerd krijgen om opdrachten in een tweetal, drietal uit te kunnen voeren. Hierbij gaat het om het sociale aspect en vaardigheid van de oefening en niet om de intellectuele verrijking.

Samenwerkend leren:

Een vervolgstap op *leren samenwerken*. De leerlingen hebben laten zien dat ze kunnen samenwerken (sociale aspect). Nu kunnen samenwerkingsopdrachten ingezet worden om intellectuele verrijking te verkrijgen.

Er bestaat een maatschappelijke noodzaak dat mensen met elkaar (sociaal constructief) kunnen samenwerken (Wilterdink, 2009). Deze vaardigheden moeten stapsgewijs worden aangeleerd vanuit een schoolsituatie (Alblas e.a., 2001). Leerlingen met PDD NOS en andere stoornissen in het autistisch spectrum kunnen vaak moeilijk samenwerken, interpersoonlijk contact maken, zich inleven in een ander en overleggen (Nauta, 2006). Vaardigheden die de maatschappij eist. Bij ons op school wordt er weinig aan samenwerken gedaan. De docenten zijn bang dat de structuur voor hen en voor de leerlingen verloren gaat en dat er chaos ontstaat. Dit heeft tot gevolg dat het aantal werkvormen dat je als docent kunt aanbieden erg beperkt is en dat de leerlingen zich uiteindelijk moeilijker sociaal kunnen opstellen in de samenleving en in een werksituatie.

In de afsluitende teamvergadering voor de zomervakantie van 2010 kwam het aanleren van samenwerkingsvaardigheden ter sprake. De aanleiding was de zorgelijk hoge uitvalcijfers van onze leerlingen in het MBO en HBO. Het team is van me-

ning dat dit grotendeels te maken heeft met de manier van eenzijdig klassikaal lesgeven bij ons op school. De leerlingen krijgen namelijk alle stof door de docenten aangeboden. De leerlingen worden niet tot nauwelijks getraind om zelfontdekkend en samenwerkend te leren, dus laat staan dat ze leren samen te werken. Het team zit nu volop in de ontwikkeling om veiligheid en samenwerkend leren met elkaar te integreren. De leerlingen moeten *samenwerkend leren* ervaren in voor hun herkenbare situaties. De sociale en uiteindelijk cognitieve meerwaarde van de opdrachten komt dan met de jaren wel. Het is van belang dat de docenten deze leerlingen eerst basale sociale samenwerkingsvaardigheden aanleren.

In dit onderzoek wordt een eerste stap gemaakt met de ontwikkeling van samenwerkingsopdrachten – die gebruikt kunnen worden in een doorlopende leerlijn. In dit onderzoek staat een 4HAVO klas tijdens de lessen geschiedenis centraal. Dit klasje bestaat uit 8 leerlingen waarvan 6 met PDD NOS. Als vakdocent geschiedenis vind ik het voor mijn lespraktijk belangrijk hoe ik lessen kan ontwikkelen waarin leerlingen door middel van samen te werken historische vaardigheden leren en sociale vaardigheden trainen. Het onderzoek zal de vorm krijgen van een lessenserie waarin de opbouwende werkvormen aangeboden worden aan de leerlingen. Werkvormen die als bouwstenen functioneren. De ene opdracht leert vaardigheden/ inzichten aan die nodig zijn om een vervolg opdracht uit te voeren: Zo zal een eerste opdracht alleen het controleren van elkaars antwoord zijn om opgevolgd te worden door opdrachten waarin overlegd moet worden. In hoofdstuk 3 'beschrijving van de onderzoeksinstrumenten' wordt dieper ingegaan op de verschillende werkvormen en hun bouwsteenfunctie. Na iedere werkvorm wordt er ruimte ingepland voor evaluatie en reflectie. Deze lessenserie zal dan als opstapje kunnen dienen voor de doorlopende leerlijn die de school ontwikkelt. De lessenserie en de commentaren van de leerlingen en van mijzelf leg ik ter discussie bij de werkgroep 'samenwerkend leren' bij ons op school.

De vraag waarop ik in dit onderzoek een antwoord zoek is dan ook '*Is mijn lessenserie geschiedenis, waarin opbouwende samenwerkingsopdrachten centraal staan, inzetbaar bij leerlingen in HAVO 4 met PDD NOS?*'

Vragen die mij ondersteunen bij deze zoektocht zijn:

1. Wat is de psychische definitie van PDD NOS en de ervaring in de sociale context? *Specifiek op school.*
2. Is er aantoonbaar een maatschappelijk-sociaal belang om leerlingen samen te laten werken?
3. Wat is nu samenwerkend leren en ontstaat er door samenwerkend leren een verrijking op het gebied van sociale vaardigheden?
4. Wat zijn bestaande aanbevelingen over samenwerken in een schoolse situatie met leerlingen met PDD NOS.
5. Hoe kijken leerlingen en docenten tegen samenwerkend leren aan?
6. Wat zegt de literatuur over een didactische opbouw van samenwerkingsopdrachten?

Deelvragen 1,2,3 en 4 zullen in hoofdstuk 2 beantwoord worden. Deelvragen 5 en 6 hebben een plaats in hoofdstuk 3.

Dit onderzoek is een actieonderzoek binnen de HBO- Master Special Educational Needs. In dit actieonderzoek staan mijn handelen en de reflectie daarop centraal. Naast mijzelf laat ik ook leerlingen en collega's reflecteren (evalueren) op mijn handelen. Zodoende krijg ik inzicht in mijn handelen en gedrag vanuit verschillende gezichtspunten. Ik ben een groot voorstander van oplossingsgericht werken (Bannink, 2009). Ik vind het belangrijk dat leerlingen zelf nadenken over problemen, deze kunnen verwoorden en zelf een oplossing kunnen aandragen. Als docent creëer je dan eigenaarschap over het probleem bij de leerlingen. In gesprekken met leerlingen maak ik gebruik van oplossingsgerichte gesprekstechnieken.

Hoewel ik uiterst kritisch tegenover inclusief onderwijs en de inclusieve samenleving sta. Ik ben van mening dat een onderwijssoort waarin iedereen binnen een school aansluiting heeft een mooi streven is. Echter in onze geïndividualiseerde samenleving bijna niet mogelijk. Het uitgangspunt van dit onderzoek is wel de vorming van een betere samenleving, namelijk één waarin ook mensen met bepaalde hulpvragen mee kunnen doen. Dit moet mijn inziens ook altijd het uitgangspunt van een school zijn. Of dit onderzoek daadwerkelijk een manifest gaat worden voor de *maakbare samenleving* is niet het doel. Ik ben dit onderzoek begonnen omdat er vanuit de

praktijksituatie een probleem werd geconstateerd. Een probleem waar ik zelf ook een belang van zie om 'aan te pakken'.

Het vak geschiedenis is in dit onderzoek 'inwisselbaar'. Dat wil zeggen dat ieder ander willekeurig vak gebruikt had kunnen worden. Ik ben 'toevallig' docent geschiedenis en beschik over de kennis van didactische werkvormen voor dit vak. Het is belangrijk om te weten dat mijn 'experimenten' mee worden genomen in een 'doorlopende leerlijn' waarin samenwerkend leren door de jaren heen steeds meer uitgebouwd en verdiept worden. Gezien de tijd en ruimte van dit onderzoek is het niet mogelijk een dergelijke leerlijn te ontwikkelen, maar de eerste stappen worden middels dit onderzoek wel gezet.

Hoofdstuk 2. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de theoretische achtergrond van mijn onderzoek. Een aantal deelvragen dat werd gepresenteerd in hoofdstuk 1 zullen in dit hoofdstuk worden beantwoord. Dit onderzoek richt zich op het leren samenwerken (en uiteindelijk samenwerkend leren) bij leerlingen met PDD NOS. De eerste deelvraag is dan ook wat PDD NOS nu eigenlijk is. Specifiek ga ik in op wat deze leerlingen in het sociaal moeten verkeren op school ervaren.

In de inleiding werd verondersteld dat er een maatschappelijk belang bestaat om mensen op een jonge leeftijd (voor dit onderzoek specifiek leerlingen in de adolescentiefase) leren samen te werken. Deze veronderstelling zal als tweede deelvraag theoretisch onderbouwd worden. Bij de derde deelvraag wordt stilgestaan bij de vraag wat nu samenwerken is in een schoolse situatie en of er sprake is van een verrijking op het gebied van sociale vaardigheden. Als vierde deelvraag wordt een antwoord gezocht of er eventuele aanbevelingen zijn over PDD NOS en samenwerken.

2.1. Wat is de psychische definitie van PDD NOS en de ervaring in de sociale context. Specifiek op school

PDD NOS (Pervasive Development Disorder, Not Otherwise Specified) en andere autistische stoornissen hebben onder andere als kenmerk dat leerlingen gehandicapt zijn op het gebied van menselijk interactie. In de literatuur spreekt men ook wel over 'mindblindness' (Van Lieshout, 2002). Ze zijn 'blind' voor intermenselijk contact. Kenmerkend voor autisme is dat de prikkelverwerking bij deze mensen anders gaat. Dit kan leiden tot een verstoring van de ontwikkelingsgang. Deze verstoring resulteert in starheid (moeilijk te bereiken en negatieve grondhouding), abnormale preoccupaties (zich helemaal storten in een specifiek thema), dit ook emotioneel afstoten wanneer het kind het idee heeft 'alles' er van te weten. Volgens Verheij zijn de ontwikkelingsproblemen bij autisten te schematiseren in drie gebieden (Verheij en Van Loon, 2003):

- De biologisch- lichamelijke ontwikkeling.
- De cognitieve ontwikkeling (mentale voorstellingsvermogen, taalbeheersing)
- De sociaal- emotionele ontwikkeling (intrapsychische belevingswereld, spelontwikkeling en de intermenselijke relatievorming).

Aangezien dit onderzoek zich voornamelijk richt op de maatschappelijke moeilijkheden die gepaard gaan met ontwikkelingsproblemen op sociaal- emotioneel gebied, is het niet noodzakelijk om helemaal de achtergronden van de stoornissen verder uit te diepen in dit onderzoek. Het is van belang om te weten dat leerlingen met autismeverwante stoornissen een (erfelijk) defect hebben in de intermenselijke relatievorming (Van Lieshout, 2002). De kern van deze problemen zijn de communicatieve vaardigheden die deze kinderen niet vanuit hun emotie hebben ontwikkeld (Hallahan en Kauffman, 2003).

Hallahan en Kauffman (2003) hechten wel degelijk belang aan de ontwikkeling van sociale vaardigheden bij leerlingen met een autistisch verwante stoornis. In een vroeg stadium moeten vaardigheden aangeleerd worden waardoor de leerling 'getraind' sociaal- wenselijk gedrag vertoont. Het liefst in een kleine setting, een docent en maximaal 4 leerlingen. Dit is doorgaans niet mogelijk, ten eerste is dit te kostbaar en ten tweede openbaren veel ASS- stoornissen zich pas in de vroege pubertijd, aldus de auteurs. Logopedist- Psycholinguïste Kingma- Van den Hoogen (2005) pro-

beerde in haar onderzoek een link te leggen tussen het aanleren van communicatieve vaardigheden en gedrag bij leerlingen met autisme. Hoewel de aard van haar onderzoek anders is dan dit onderzoek zijn haar uitkomsten zeker van belang voor dit onderzoek. Samenwerken vraagt om communicatie, je moet elkaar immers duidelijk maken wat je bedoelt.

In haar artikel begint zij met een citaat van Theo Peeters (2005) '*Gedrag is de taal van het autistische kind*'. Het onderzoek van Kingma resulteerde in een vierjarig communicatietraining voor scholen. De training sluit aan bij de aspecten die moeilijkzaam verlopen in de communicatie bij leerlingen met PDD NOS. De aspecten waar de training omheen gebouwd is, zijn:

- Een zwakte in de adequate besturing van het sociale gedrag
- Een zwakte in het ontwikkelen van een vermogen om sociale informatie te begrijpen en aan te voelen.

Door deze tekorten ontstaan communicatieproblemen met ouders, docenten en leeftijdgenoten. Dezelfde aspecten, of tekorten, die zij beschrijft in haar onderzoek zijn ook van toepassing bij het sociaal verkeren in het algemeen en samenwerken specifiek in een schoolse situatie. In haar artikel legitimeert Kingma haar onderzoek door de verschillende theorieën aan te dragen over communicatie bij leerlingen met autisme. Zij laat zich voornamelijk inspireren door de Theory of Mind, het socioschema en de Centrale Coherentie theorie. Voor dit onderzoek is het niet van belang om uitvoerig stil te staan bij deze verschillende theorieën. Voor het onderzoek naar leren samenwerken bij leerlingen met PDD NOS is het van belang dat Kingma een meerjarig stappenplan ontwikkelde communicatieve vaardigheden te trainen. Dit komt enigszins overeen met de doorlopende leerlijn die wij als school willen ontwikkelen.

2.2 Is er aantoonbaar een maatschappelijk-sociaal belang om leerlingen samen te laten werken?

Een mens staat niet alleen in de maatschappij (de manier waarop mensen met elkaar samenleven, mede bepaald door de instituties die zij heeft opgeworpen om dit samenleven in goede banen te leiden). Mensen hebben elkaar nodig en zijn met elkaar verbonden om hun onderhoud te voorzien. Deze bindingen zijn economisch, politiek en op een affectieve manier verbonden met elkaar (Wilterdink, 2009). Een affectieve binding kan zowel positief als negatief zijn of asymmetrisch (de verhou-

ding tussen beide mensen is niet gelijk, bijvoorbeeld tussen een baas en een werknemer) Een vierde belangrijke afhankelijkheid is het feit dat mensen van elkaar en aan elkaar leren. Het 'normale menselijke leven' is het resultaat van een langdurig leerproces. Dit leerproces heet in de sociologie 'de socialisatie' en wordt mede bepaald door de normen en waarden van een cultuurgebied. Door de groeiende individualisering kan het idee ontstaan dat men los komt van de verschillende afhankelijkheden. Niets is minder waar volgens Wilterdink. Juist door de complexiteit van het leven en de vele sociale netwerken die mensen aangaan worden mensen juist meer afhankelijk van elkaar. Daar waar mensen eerst zich voornamelijk lieten leiden door hun sociale omgeving zoeken ze nu eerder adviezen in zelfhulpboeken of via internetfora. De afhankelijke banden zijn er nog wel, alleen minder sociaal.

In bovenstaande is geprobeerd de mens in verhouding met andere mensen te typeren. Mensen zijn en blijven altijd van elkaar afhankelijk. De maatschappij is een dynamische omgeving, alleen al omdat cultuur dynamisch is en onderhevig aan verandering. Een voorbeeld is de breuk in de jaren vijftig-zestig van de vorige eeuw tussen jongeren en hun ouders. Jongere generaties ageren altijd tegen de culturele en maatschappelijke verworvenheden van voorgaande generaties. Typerend voor bewuste of onbewuste veranderingen is dat mensen met elkaar moeten samenwerken om de betreffende verandering te bewerkstelligen.

In bovenstaande is uiteengezet dat er een natuurlijke interdependentie bestaat tussen mensen. Deze interdependentie 'dwingt' tot sociaal contact en daarmee tot samenwerking. Vanuit de onderwijskunde wordt er ook veel waarde gehecht aan het kunnen samenwerken. Onderwijskundige Paul Roeders (1995) is van mening dat één van de primaire doelen van de school de voorbereiding 'op de maatschappelijke opvattingen over omgang met andere mensen' is. De onderwijskundige beschrijft in zijn boek voornamelijk de onderlinge verhoudingen tussen leerlingen bij het leren van maatschappelijke vaardigheden. Hij ontwikkelde hiervoor een begeleidingsmodel, in een notendop weergegeven komt het model neer op de ontwikkeling van een reflectief onderzoekende houding bij een leerling met respect voor de ideeën en commentaren van zijn *peers*.

Pedagoog Joep Knapen (2004) zet duidelijker uiteen wat het nut is van het aanleren van vaardigheden om te kunnen samenwerken bij leerlingen. Hij motiveert zijn stelling met twee aannames. Namelijk dat onderwijs nu eenmaal in de pas hoort te lopen met maatschappelijke ontwikkelingen en dat samenwerkend leren inhoud geeft

aan de moderne opvattingen over leren. Specifiek over het laatste punt zegt Knapen: 'Leren als een constructief proces waarbij de basis van interactie met de omgeving voortdurend de houdbaarheid van persoonlijke opvattingen wordt getoetst.'

2.3 Wat is nu samenwerkend leren en ontstaat er door samenwerkend leren een verrijking op het gebied van sociale vaardigheden?

De leerlingen met PDD NOS hebben moeite met het verkeren in sociale situaties, of eigenlijk wij als docenten ervaren dat deze leerlingen moeite hebben. In deze deel-vraag wordt een antwoord gezocht op de vraag welke meerwaarde een school toe-kent aan samenwerkend leren.

Leerlingen in een groepje plaatsen alleen is nog geen samenwerkend leren. De kans is groot dat leerlingen of individueel gaan werken of dat de slimste leerling de taak naar zich toe zal trekken. Er is pas sprake van samenwerkend leren , als ieders inbreng nodig is om de opgedragen taak tot een goed einde te brengen. Er moet dus sprake zijn van wederzijdse afhankelijkheid (Alblas, 2001). Alblas destilleert vanuit een aantal onderzoeken over samenwerkend leren een aantal resultaten:

- Het samenwerkend leren vermindert de passiviteit van leerlingen en vergroot het actieve (leer)proces. Daardoor onthouden leerlingen beter de toegepaste re-gels en begrippen.
- Het samenwerkend leren kan een positief effect hebben op de contacten tussen leerlingen van verschillend etniciteit, verschillende sekse en sociale status. Het kan buitenstaanders de mogelijkheid geven om zich wat meer aan te sluiten bij andere leerlingen, mits daar bij het vormen van groepjes rekening mee wordt ge-houden.
- Samenwerken kan de sociale vaardigheden van de leerlingen vergroten.

Bij het samenwerkend leren heeft de docent een cruciale rol. Hij moet ervoor zor-gen dat alle leerlingen betrokken zijn bij het samenwerkend leren. Doet hij dit niet dan zal het samenwerken alleen ten goede komen aan de betere leerling (Wiersema, 1991). De betere leerling zal dan de opdrachten verwoorden in de groep (wat de do-cent ook al eerder deed) en laten hiermee de hoogste vorm van leren zien. Het sa-menwerken is een groepsproces waarin alle leden moeten kunnen profiteren van de gunstige effecten (zie bovenstaande 'resultaten'). Dit kan bereikt worden door de leerlingen een mate van gelijkheid in deelname te laten vertonen. Deze gelijkheid is

van nature niet aanwezig. Vaak komt het voor dat één deelnemer meer dan 50% van de tijd aan het woord is. Dit patroon van ongelijke inbreng (en dus ongelijk profijt) kan doorbroken worden door een juiste sturing van de docent (Alblas, 2001). Alblas geeft in zijn boek *Sociale psychologie voor het onderwijs* (2001) een uiteenzetting hoe een docent het proces van samenwerkend leren kan begeleiden. In deze procesbegeleiding zal de docent proefondervindelijk moeten ervaren wat de onderlinge relaties zijn tussen leerlingen bij het samenwerkend leren. Tevens moet hij goed opletten of alle leerlingen in ongeveer gelijke mate constructief meedoen en in voldoende mate de rollen vervullen die ze opgelegd krijgen. Dit onderdeel in de procesbegeleiding wordt *Controle en bijsturing* genoemd. De controle en bijsturing moeten op een coachende manier plaatsvinden. Het is van belang dat de docent *met* de leerlingen leert in het proces en niet van bovenaf *aan* de leerlingen leert.

Als docent heb je altijd het mandaat nodig van de leerlingen om les te kunnen geven (Le Fevere de Ten Hove, 2008). In een klassikale lessituatie wordt dit mandaat vaak 'afgedwongen'. In een situatie waarin leerlingen in groepjes uiteengaan, kan de docent de structuur en overwicht verliezen. De docent moet zelf ook vaardigheden leren om het samenwerkend leren in goede banen te leiden (Alblas, 2001). De rol van uitlegger moet verwisseld worden voor de rol van begeleider. Idealiter stuurt de docent bij op een oplossingsgerichte manier. Oplossingen bij eventuele problemen moet hij proberen uit de leerlingen te halen. Op deze manier zullen de leerlingen meer eigenaarschap over het proces van samenwerken hebben.

In bovenstaande werd duidelijk dat vanuit de onderwijskunde ook een belang wordt gehecht aan het samen kunnen werken van leerlingen. Dat het samenwerkend leren geen vrijblijvend iets is zet Ebbens helder uiteen (Ebbens in Alblas, 2001). Zo postuleert hij een drietal sleutelbegrippen die in acht moeten worden genomen om samenwerkend leren effectief te maken. Ten eerste moet er sprake zijn van *wederszijdse afhankelijkheid*. Deze afhankelijkheid moet resulteren in een goed resultaat te bereiken. De leerlingen kunnen op verschillende manier afhankelijk zijn van elkaar: bronafhankelijk (wie heeft welke kennis), taakafhankelijk (wie doet welk deel van de opdracht) en rolafhankelijk (wie vervult welke rol in de groep (voorzitter, tijdbewaker, etc)). Een tweede sleutelbegrip is *individuele aanspreekbaarheid*. De docent moet ervoor zorgen dat iedere leerling zich verantwoordelijk voelt voor het groepsproces en zich niet verschuilt in de groep. De docent kan dit o.a. doen door: Door leerlingen in de groep met verschillende kleurstiften te laten werken, zodat ieders bijdrage

zichtbaar wordt; Door niet van tevoren aan te geven welk groepslid in de nabespreking aan de beurt komt; Door elke leerling een eigen rol toe te wijzen waarop hij kan worden aangesproken. Een derde begrip is de *directe interactie*. Leerlingen moeten elkaar aanmoedigen, raad geven en helpen tijdens het proces van samenwerken. Dit kan de docent bewerkstelligen door de juiste randvoorwaarden te creëren. Te denken aan de opstelling van de tafels en de formulering van de samenwerkingsopdrachten (vergelijk, wissel uit en leg uit). Welke opbouwende samenwerkingsopdrachten gebruikt zullen worden in dit onderzoek en legitimering daarvan zullen in hoofdstuk drie (Onderzoeksmethodologie) worden weergegeven.

2.4. Wat betekent samenwerkend leren voor de kinderen zelf?

Als docent kun je veel aandacht besteden aan een goede les. Als de leerlingen jou geen mandaat geven om les te kunnen geven is het zonde van je tijd geweest. Bij dit onderdeel onderzoek ik, middels literatuur, wat de visie over samenwerkend leren bij de kinderen zelf is.

Slavin (1996) onderscheidt een viertal theoretische perspectieven die ten grondslag liggen aan samenwerkend leren:

1 motivatie perspectief

Wanneer samenwerkende groepen worden beloond met een groepscijfer (alle leerlingen krijgen hetzelfde cijfer) dan worden de persoonlijke doelen alleen dan behaald wanneer de gehele groep succesvol is. Het is niet noodzakelijk dat alle groepsleden elkaar helpen, maar het feit dat het resultaat afhankelijk is van ieders inspanningen voor de groep zorgt ervoor dat groepsleden elkaar stimuleren.

2 sociale cohesie perspectief

Dit perspectief is enigszins gerelateerd aan het motivatie perspectief. Leerlingen willen elkaar helpen omdat ze graag zien dat andere groepsleden ook succesvol zijn. Ze gunnen elkaar het succes.

3 cognitief ontwikkelingsperspectief

Leerlingen leren van elkaar omdat in discussies over inhoud cognitieve conflicten ontstaan, onvoldoende onderbouwing van de genomen stelling komt naar voren, verschil van mening komt naar voren en uiteindelijk leidt de discussie tot een beter begrip bij alle leerlingen. Door het geven van wederzijdse feed-

back in discussies motiveren leerlingen elkaar om onjuiste beweringen los te laten en te zoeken naar betere onderbouwingen en/of oplossingen.

4 cognitief elaboratie perspectief

In de cognitieve psychologie is beschreven dat als informatie onthouden moet worden in het geheugen en moet worden gekoppeld aan informatie dat al in het geheugen aanwezig is, dat het beste kan worden gedaan met behulp van een cognitieve herstructurering (elaboratie) van de informatie. Elaboratie wordt ook wel diepere verwerking genoemd. En hieronder vallen het bekijken van het onderwerp van verschillende kanten, het leggen van verschillende soorten en betekenisvolle relaties, het activeren en gebruiken van de voorkennis en het (h)erkennen van problemen en het proberen te begrijpen van nieuwe en conflicterende informatie. Eén van de meest effectieve manieren van elaboratie is het materiaal uitleggen aan iemand anders.

Ook Ebbens (2005) noemt een aantal argumenten voor het gebruik van vormen van samenwerkend leren. Er wordt hierbij onderscheid gemaakt tussen twee perspectieven: docent en leerling. Voor de docent betekent samenwerkend leren dat hij/zij:

- gericht hulp kunnen bieden doordat hij/zij de handen meer 'vrij' heeft;
- meer zicht heeft op het leren en denken van de leerlingen;
- een grotere variatie aan rollen krijgt in de klas en dus meer tijd en gelegenheid heeft voor begeleiding;
- de mogelijkheid heeft het leren steeds meer aan de leerlingen zelf over te laten. (ofwel de lessen veranderen van 'aanbodgestuurd' naar 'vraaggestuurd')
- een minder centrale positie in de klas inneemt zonder verlies van eindverantwoordelijkheid.

Voor leerlingen betekent samenwerkend leren dat zij:

- actief bezig zijn met hun leren in samenwerking met medeleerlingen;
- door hardop te verwoorden meer inzicht krijgen in hun eigen denken, waardoor de leerstof beter beklijft;
- verantwoordelijkheid (kunnen) nemen voor (steeds meer) onderdelen van hun leerproces;
- leren hoe ze met anderen moeten omgaan (sociale vaardigheden).

In de literatuur zijn verschillende argumenten te vinden waarom het onderwijs samenwerkend leren kan inzetten als krachtige onderwijsvorm (Veenman, 2001). Ik heb met dit hoofdstuk een stevige theoretische fundering proberen te geven over samenwerkend leren en het sociale belang daarvan.

2.5. Bestaande aanbevelingen over samenwerken in een schoolse situatie met leerlingen met PDD NOS

Geïnitieerd door een aantal economiedocenten van het Etty Hillesum Lyceum in Deventer, doet de school experimenten met autisten en samenwerken. Op de website van onderwijs van morgen staat beschreven hoe zij dit aanpakken. Zij stellen in zogenaamde klaslokaalexperimenten autisten bloot aan allerlei verschillende situaties. Bij dit experimentele lessetting gaan de docenten ervan uit (gebleken vanuit hun eigen praktijksituatie) dat PDD NOS'ers veel moeite hebben met veranderingen en het sociaal opstellen in een nieuwe (onbekende) situatie. Zij stellen voor om leerlingen met autisme te koppelen aan een buddy. Deze buddy kan de autist dan helpen en begeleiden tijdens het klaslokaalexperiment. De buddy is dan een houvast in een onzekere situatie. Na het experiment wordt er gereflecteerd. De docenten van het Etty Hillesum Lyceum kennen een meerwaarde toe aan het reflecteren, speciaal voor PDD NOS'ers. Ze zijn van mening dat door regelmatige herhaling het leermoment van de experimenten (sociaal weerbaar worden en problemen oplossen in nieuwe situaties (o.a. samenwerken)) voor autisten groter wordt.

Een geslaagd experiment waarin autisten en niet-autisten samen in een onbekende situatie zich staande weten te houden bestaat uit de volgende elementen:

- Sluit de leerling niet buiten maar laat hem (aangepast) meedoen met het experiment.
- Bereid de leerling voor op het doen van experimenten. Dit kan heel goed de les ervoor, leg alvast uit wat het plan is voor de volgende les en wat je van de leerlingen verwacht. Doordat de leerling voorbereid is wordt de situatie minder onveilig.
- Maak het experiment zo concreet mogelijk, bijvoorbeeld: daadwerkelijk een product verkopen in plaats van briefjes met een productbeschrijving.
- Zorg dat de leerling betrokken wordt bij het experiment door het specifiek noemen van de naam, het aangeven van de opdracht, etc.

- Probeer gebruik te maken van de sterke kanten van de leerling met de ontwikkelingstoornis.
- Zorg voor een goede, betrouwbare buddy.
- Geef tijdens de nabespreking extra aandacht aan de leerling of doe dit na de les apart met de leerling en zijn buddy.
- Soms is het goed om de leerling even naar een time-out-voorziening te sturen wanneer de leerling van slag of boos is. Hij heeft dan echt tijd nodig om te 'herstellen' en tot rust te komen voordat hij weer aan de slag kan gaan.

De school is het experiment begonnen in het kader van Passend Onderwijs. In het Passend Onderwijs krijgt de school een zorgplicht voor alle leerlingen. De school moet dan indien mogelijk onderwijs aanbieden aan deze leerlingen. Dit betekent voor vakdocenten dat zij hun onderwijs steeds meer moeten richten op de vraag van de individuele leerling. Ook leerlingen met een stoornis zullen meer en meer worden toegelaten op de verschillende reguliere scholen.

De opdrachten die de school in haar experimenten doet zijn bruikbaar het OPDC. Het Etty Hillesum Lyceum is een reguliere VO- school en de opdrachten zullen enigszins aangepast moeten worden. De experimenten zijn nieuw en in ontwikkeling. Een reflectie op de experimenten is er nog niet, wel zijn de docenten erg enthousiast over de manier van werken en interactie tussen autisten en niet-autisten. Uit bovenstaande blijkt dat er meerdere scholen zijn die de 'uitdagingen' van deze leerlingen zien en vinden dat daar iets mee gedaan moet worden.

In dit theoretisch kader heb ik antwoorden gezocht naar een aantal deelvragen. Mijn inziens is het nu duidelijk wat PDD NOS is en waar PDD NOS'ers moeite mee hebben als het gaat om samenwerken. Ook is in dit hoofdstuk een antwoord gegeven op de vraag welke meerwaarde samenwerkend leren heeft in de maatschappij en hoe we dit in een schoolse situatie kunnen aanleren.

2.6. Samenvatting theoretisch kader

- Hallahan en Kauffman (2003) zien een meerwaarde om jong al te beginnen met het aanleren van sociale vaardigheden. De leerlingen wordt dan jong getraind om 'sociaal wenselijk' gedrag te vertonen.

- Pedagoog Joep Knappen (2004) ziet een belangrijke rol voor samenwerkend leren in een schoolse situatie. 'Leren als een constructief proces waarbij de basis van interactie met de omgeving de houdbaarheid van persoonlijke opvattingen wordt getoetst.
- Gefundeerd en inhoudsvol samenwerkend leren kan alleen plaatsvinden al er een wederzijdse afhankelijkheid is tussen de leerlingen (Alblas, 2001).
- Samenwerkend leren krijgt betekenis voor de leerlingen als duidelijk is wat er verwacht wordt, het waarom van de opdracht en de 'afrekening' van het product (vergelijk Slavin (1996) met Ebbens (2005)

Hoofdstuk 3. Onderzoeksmethode en instrumenten

In dit hoofdstuk wordt er een legitimering gegeven voor de onderzoeksmethode en de te gebruiken onderzoeksinstrumenten. In het tweede deel van dit hoofdstuk worden de resultaten van de onderzoeksinstrumenten gepresenteerd, geanalyseerd en wordt er een voorlopig antwoord gegeven op de hoofdvraag.

3.1. onderzoeksmethode en instrumenten

Om mijn hoofdvraag “*Is mijn lessenserie geschiedenis, waarin opbouwende samenwerkingsopdrachten centraal staan, inzetbaar bij leerlingen in HAVO 4 met PDD NOS?*” goed en gefundeerd te kunnen beantwoorden moet ik experimenteren met een aantal samenwerkingsopdrachten. Op deze manier kan ik in kaart brengen wat de leerlingen al kunnen. Ook onderzoek ik welke opdrachten er zijn en hoe ik een opbouw in complexiteit hierin kan aanbrengen. Ik ontwikkel twee samenwerkingsopdrachten voor dit onderzoek. In mijn laatste hoofdstuk zal ik een aanbeveling geven voor mogelijke opvolgende opdrachten.

Ik ben ervan overtuigd dat een docent samen met de leerlingen de les maakt. Ik zie mijzelf meer als een coach dan als een klassikale docent. Een docent moet zijn lespraktijk evalueren met de leerlingen. Mijn inziens krijgen docent en leerling dan meer verantwoordelijkheid naar elkaar toe. Samen leren vind ik belangrijk. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ik mijn ‘experimenten’ uitvoerig zal evalueren met en door de leerlingen en door een collega. Het evalueren zal voornamelijk gaan doormiddel van gesprekken en vragenlijsten. In de evaluatie staan de opdracht en de instructie centraal. De collega geef ik een eigen ontwikkelde kijkwijzer mee. De kijkwijzer is opgenomen in dit hoofdstuk. Hierin staat waar hij op moet letten tijdens mijn les.

Om een eerste stap te maken naar een opbouwende leerlijn probeer ik een aantal opdrachten uit in een 4 HAVO- klas, bestaande uit 8 leerlingen. De samenwerkingsopdrachten moeten in eerste instantie ingezet worden om de leerlingen te leren in een sociale(re) context zich prettig en veilig te voelen en op de tweede plaats cognitieve verrijking te verkrijgen. Omdat de docent en zijn handelen centraal staan, zal het onderzoek een actieonderzoek zijn.

Op verschillende manieren wordt er data verzameld. Eerst worden de vergaderstukken van de plenaire vergaderingen en de werkgroep ‘samenwerkend leren’ van eind vorige schooljaar geanalyseerd. Naast zelf actief lid te zijn van het team zal

ik mijn bevindingen louter baseren op notulen van vergaderingen. Wat is hieruit gekomen en wat is de huidige stand van zaken? Het is zinvol om te achterhalen hoe de school 'samenwerkend leren' vorm denkt te willen geven en hoe het docentenkorps hier tegenover staat. Draagvlak vanaf de 'werkvloer' is noodzakelijk om een eventuele doorlopende leerlijn in de toekomst te doen slagen. Met het beantwoorden van deze vragen hoop ik mijn vijfde deelvraag te kunnen beantwoorden.

Om gelijk in de praktijk te ervaren hoe leerlingen reageren op leren samenwerken wordt een aantal laagdrempelige opdrachten aangeboden en geobserveerd hoe de leerlingen hierop reageren. De keus voor de opdrachten en de vorm waarin ik ze aanbiedt verweef ik met de beschrijving van de opdrachten. Zo zal mijn laatste deelvraag '*Wat zegt de literatuur over een didactische opbouw van samenwerkingsopdrachten?*' niet apart gepresenteerd worden maar geïntegreerd zijn bij de uitvoering en evaluatie van de opdrachten.

Tijdens de opdrachten observeer ik het proces van de leerlingen. Dit doe ik met behulp van onderstaand observatiekader. Hetzelfde kader gebruik ik voor beide opdrachten.

Observatiekader voor een laagdrempelige samenwerkingsopdracht Observeren van leerlingen tijdens laagdrempelige samenwerkingsopdrachten Specifiek: Denken-Delen-(Uitwisselen)			
Welke stap van de opdracht	Gewenste resultaat	Behaalde resultaat	Win- punten (eigen reflectie op opdracht)
1. Instructie opdracht			
2. Eigen bevindingen in (steek) woorden op schrijven			
3. De bevindingen delen met de persoon naast je (schoudermaatje).			

4. Een aantal leerlingen ondervragen over deze opdracht.			

Het observatiekader is bedoeld om de kwaliteit van instructie en proces te monitoren. Dit kader is gericht op het handelen van de docent en het gewenste handelen van de leerlingen.

In informele gesprekken met de leerlingen bespreek ik het verloop van de opdracht en wat zij ervan vonden, het verslag van deze gesprekken wordt bij de beschrijving van de lessen gevoegd. Om de mening van de leerlingen over samenwerkend leren concreter en meetbaar op papier te krijgen laat ik ze onderstaande enquête invullen. Voorgaand aan deze enquête heb ik de leerlingen niet uitgelegd wat ik onder samenwerking versta. Ik wilde een eerste indruk van de leerlingen hebben hoe zij over samenwerkend leren staan en of ze belang bij leren samenwerken zien.

Enquête samenwerkend leren.

Deze enquête is onderdeel van de evaluatie op de tweede les waarin de tweede samenwerkingsopdracht centraal stond.

Ja-nee vragen

Algemene vragen:

- 1) In veel beroepen moet je kunnen samenwerken
- 2) Samenwerken is een vaardigheid die je kunt leren
- 3) Samenwerken leer je o.a. door om te gaan met vrienden
- 4) School is ook een plaats waar je leert samenwerken:
- 5) Onze school doet weinig aan samenwerkend leren
- 6) Tijdens het samenwerken bepaalt 1 persoon wat er gebeurt
- 7) Tijdens het samenwerken heeft iedereen een eigen rol.

Deze rol kan wisselen.

Open vraag:

Wat zou naast leren samenwerken nog meer een doel van samenwerkend leren kunnen zijn?

Ja- nee vragen

Vragen over samenwerken in de geschiedenislessen:

- 1) Geschiedenis leent zich voor het maken van samenwerkings-Opdrachten.
- 2) Een goed georganiseerde discussie over een historisch probleem of het denken over de status van geschiedenis-onderwijs is een vorm van samenwerkend leren?
- 3) Door goed en aandachtig te luisteren naar elkaar kom je zelf tot andere inzichten of/ en vul je je eigen inzichten aan.
- 4) Om te wennen aan samenwerkend leren bij geschiedenis moeten we beginnen met kleine opdrachten. De kleine opdrachten kunnen steeds moeilijker worden gemaakt

Open vraag:

Motiveer je antwoord van vraag 2 en 3

Ja-nee vraag

Vragen over de instructie:

- 1) De instructie is duidelijk. Ik weet wat de docent van mij verwacht.

Open vraag:

Aanvullingen op vraag 1, tips.

- 2) Ik zie nut in deze samenwerkingsopdrachten

Open vraag:

Als aanvulling bij vraag 2. Waarom zie je wel/ geen nut bij deze samenwerkingsopdrachten?

3.2. Presentatie verzamelde data van onderzoeksinstrumenten.

De data is in de periode tussen november 2010 en februari 2011 verzameld. De samenwerkingsopdrachten heb ik op 5 januari 2011 en 12 januari 2011 in de les aangeboden. Mijn collega kwam bij de les van 12 januari mij observeren.

3.2.1. Hoe kijken docenten tegen samenwerkend leren aan.

Om deze vraag te beantwoorden maak ik gebruik van de notulen van lesplaatsoverleggen aan het einde van het schooljaar 2009-2010.

In een van de laatste lesplaatsoverleggen op school kwam naar voren dat we onze leerlingen naast cognitieve input ook vaardigheden moeten aanleren. Het verzoek kwam van de collega's die de examenklassen van 4 TL en 5HAVO lesgeven. Er is veel uitval in het MBO en HBO van onze leerlingen. In de vergadering werd lang gesproken of docenten mee willen werken aan vaardigheden om samenwerkend leren te bevorderen. De opmerking werd geplaatst dat leerlingen eerst moeten leren samenwerken alvorens ze kunnen samenwerkend leren. Omwille van de grote taak en de tijd tijdens de vergadering werd besloten dat er een werkgroep in het leven zou worden geroepen die zich bezig ging houden met het onderzoeken van de mogelijkheden om samenwerkend leren op school te implementeren. De werkgroep kreeg tevens de opdracht mee om een advies uit te brengen aan het team. Een tijdspad is niet afgesproken. Uit de eerste vergadering van de werkgroep blijkt dat het schooljaar 2010-2011 een denk- en ontwikkeljaar is. De daadwerkelijke leerlijn wordt op zijn vroegst in het studiejaar 2011- 2012 ingevoerd.

In bovenstaande werd duidelijk dat de werkgroep pas recent in het leven is geroepen. Door de afrondende fase aan het einde van het vorige jaar en de startende fase aan het begin van dit jaar is het de werkgroep niet gelukt om in september voor het eerst bij elkaar te komen. Op 29 oktober kwam de werkgroep voor het eerst bij elkaar. In deze sessie (waar helaas niet alle leden bij aanwezig konden zijn) werden de doelen van de werkgroep nogmaals besproken: het onderzoeken van mogelijkheden om samenwerkingsopdrachten in een doorlopende leerlijn te implementeren en vervolgens een advies aan het team te geven. In dit advies moet een sterk 'overtuigingscomponent' aanwezig zijn. Immers niet alle collega's lopen warm voor de plannen. Naast de herformulering van de doelen werd de bijeenkomst gebruikt als brainstormsessie. Uit de vele ideeën kwam al snel naar voren dat 'draagkracht' vanuit het team het allerbelangrijkste is. De teamleider (ook opgenomen in de werkgroep) stelde voor om in een van de eerst volgende lesplaatsoverleggen tijd in te ruimen voor samenwerkend leren. De voorzitter van de werkgroep zal dan een toelichting geven over samenwerkend leren en de maatschappelijke noodzaak ervan voor onze leerlingen.

Zoals bovenstaande duidelijk maakt geven de vergaderstukken een huidige stand van zaken weer. Aangezien door het schooljaar meerdere overleggen plaats zullen vinden zal de interpretatie van de vergaderstukken na ieder overleg mogelijk aan verandering onderhevig zijn.

3.2.2. Leerlingen en het proces van 'leren samenwerken' observeren.

Bij het observeren van samenwerkingsopdrachten bij de leerlingen in de lessen geschiedenis werd gebruik gemaakt van onderstaand schema. Het observatiekader is bedoeld om het handelen van de docent te spiegelen aan de bestaande structuur van deze opdracht vanuit de literatuur (Ebbens, 1996). Na de opdrachten werden 4 leerlingen over het samenwerkend component ondervraagd. De resultaten van het interview staan eveneens hieronder. Wel gelet: de opdrachten die ik aan de leerlingen gaf waren vooral bedoeld om te toetsen of er daadwerkelijk weerstand bestond bij het samenwerken (als vaardigheid of cognitieve verrijking).

Voor de eerste samenwerkingsopdracht is gekozen voor een afgezwakte vorm van Denken- Delen – Uitwisselen. Waarbij het uitwisselen weggelaten is. Deze opdracht kan ook gezien worden als de eerste basisstructuur 'Check in duo's' (Ebbens 1996). Docentkenmerken van deze structuur zijn:

Docent is terughoudend: meer procesbegeleider dan inhoudelijk gericht.

De stappen zijn sterk gestructureerd.

Het is geschikt voor korte opdrachten.

Het is geschikt voor denkvragen, vooral als er meer dan één antwoord mogelijk is.

Eerste opdracht

Observatiekader voor een laagdrempelige samenwerkingsopdracht Observeren van leerlingen tijdens laagdrempelige samenwerkingsopdrachten Specifiek: Denken-Delen-(Uitwisselen)				
Welke stap van de opdracht	Gewenste resultaat	Behaalde resultaat	Win- punten (eigen reflectie op opdracht)	
1. Instructie opdracht	Leerlingen luisteren naar de opdracht en voeren de stappen uit.	Leerlingen luisteren naar de opdracht.	Deze stap ging naar tevredenheid	

2. Eigen bevindingen in (steek) woorden op schrijven	Leerlingen schrijven serieus en doordacht hun bevindingen op.	Een aantal leerlingen schreef niets op. 'Ik ont-houd' het wel.	Tijdens de instructie duidelijk aangeven dat het van belang is om de eigen bevindingen in steekwoorden op te schrijven.
3. De bevindingen delen met de persoon naast je (schoudermaatje).	Leerlingen luisteren naar elkaars antwoorden. Tonen respect voor elkaars antwoorden	Leerlingen geven kort hun verhaal weer. Er is niet echt sprake van interactie met het schoudermaatje.	In de instructie aanwijzingen geven dat leerlingen elkaar moeten ondervragen. Hoewel voor een eerste samenwerkingsopdracht dit mijn inziens al voldoende was.
4. Een aantal leerlingen ondervragen over deze opdracht.			

3.2.3. Gesprek met de leerlingen over deze opdracht.

De opdracht bij deze werkvorm was een stukje tekst over de vroege middeleeuwen. In deze tekst moesten leerlingen aangeven wat nu het grote verschil was tussen de samenleving van de vroege middeleeuwen en die van het Romeinse Rijk. Ook moesten de leerlingen een mogelijke verklaring geven voor dit verschil. Na de samenwerkingsopdracht heb ik de leerlingen zelfstandig laten werken en twee maal twee leerlingen ondervraagd over samenwerkend leren. Voor het gemak groepje A en groepje B te noemen.

Op de vraag of ze *enig waarde zagen in de opdracht* antwoordde groepje B dat ze dat niet wisten. Door de motivatie van hun twijfel kwam ik tot de conclusie dat mijn instructie niet helder genoeg was. Het was voor de jongens niet duidelijk dat ze na het horen/ lezen van hun bevindingen hun eigen bevindingen mogelijk zouden kunnen aanpassen. De jongens waren erg resultaatgericht en niet zozeer procesgericht. Dezelfde vraag stelde ik aan het andere groepje (twee meisjes). Dit groepje maakte duidelijk dat ze het wel belangrijk vonden om de bevindingen te spiegelen maar dat ze nu nog niet weten of ze het juiste antwoord hebben. Dit groepje miste duidelijk de uitwissel- component.

In deze fase werd nog niet met de leerlingen gesproken over de waarde van het kunnen samenwerken en samenwerkend leren. Het doel was om de leerlingen namelijk eerst even laten 'ruiken' aan het met elkaar overleggen. In deze eerste fase is het ook de bedoeling dat de leerlingen vaardigheden opdoen om te kunnen samenwerken en nog niet zozeer dat ze een cognitieve verrijking ervaren.

In een opvolgende les implementeerde ik opnieuw een samenwerkingsopdracht. Nog steeds een laagdrempelige opdracht maar meer uitgebreid. De structuurkenmerken zijn hetzelfde gebleven. Leerlingen moesten gaan nadenken over de naam *Karel de Grote*. Waar zou de toevoeging 'De Grote' op kunnen slaan? Vervolgens moesten de leerlingen dit met een ander persoon bespreken en samen tot een antwoord komen. Na de bespreking in tweetallen zou ik met de kinderen samen een antwoord proberen te geven op de vraag. Gedetailleerder staat het in het onderstaande observatiekader.

Door de korte reflectie en evaluatie van de vorige les (over en met de leerlingen) had ik vertrouwen genoeg om samenwerkingsopdracht bij te laten wonen door een collega. Ik gaf hem 3 opdrachten mee om op te letten. Mijn collega moest letten op mijn instructie, of de leerlingen daadwerkelijk bezig waren en of de leerlingen het idee hadden iets te leren (dit door mijn klassenevaluatie te achterhalen). De commentaren van de collega staan onder het observatiekader.

Les 2

In de eerste les wilde in vooral pijlen hoe leerlingen samenwerkingsopdrachten uitvoerden. In deze les wil ik mijzelf als begeleider evalueren: Hoe kan ik als docent ervoor zorgen dat er een werksfeer is waarin leerlingen graag en doelgericht samen kunnen werken.

Observatiekader voor een laagdrempelige samenwerkingsopdracht Observeren van leerlingen tijdens laagdrempelige samenwerkingsopdrachten Specifiek: Denken-Delen-Uitwisselen			
Welke stap van de opdracht	Gewenste rol leraar	Gewenste rol leerlingen	Praktijk en leerpunten
1. Instructie opdracht.	Leraar legt uit wat er verwacht wordt: - Leerlingen denken eerst zelf na over de naam 'Karel de Grote'. - Vervolgens mogen ze met hun schoudermaatje overleggen wat de bevindingen zijn en samen tot een antwoord komen. - Vervolgens bespreekt de docent de opdracht met de leerlingen	Leerlingen luisteren naar de uitleg. Na de instructie herhaalt één leerling het hele verhaal.	Deze fase ging goed.
2. Eigen bevindingen in (steek) woorden op schrijven	Leraar spoorde tijdens instructie al aan dat de leerlingen hun antwoord op schrijven.	Tijdens het denken schrijven de leerlingen hun antwoord op.	Docent moest nog wel 2 jongens aansporen hun antwoord op te schrijven. Lukte uiteindelijk wel.
3. De bevindingen delen met de persoon naast je (schoudermaatje).	De leraar kijkt of de leerlingen met elkaar in 'discussie' gaan over de gekozen antwoorden.	Leerlingen bespreken met elkaar de antwoorden en verwoorden samen één antwoord.	Sommige leerlingen waren erg snel klaar. Deze hebben niet echt met elkaar gepraat maar gewoon één gekozen.
4. Een aantal leerlingen ondervragen over deze opdracht.	De leraar vraagt de tweetallen hun antwoord te geven. Bij verschillende antwoorden gaat de docent de discussie aan met de klas.	Leerlingen geven hun antwoorden en luisteren naar elkaars antwoorden. Voeren eventueel op een respectvolle manier een discussie met elkaar.	Dit was een leuk onderdeel binnen deze werkvorm. De groepjes hadden verschillende antwoorden en bespreken dit met elkaar. De huidige kijk op Karel de Grote werd in de klas gecontextualiseerd. Samen met het handboek (autisten houden van controleerbare feiten) zijn we tot een antwoord gekomen.

3.2.4. Observatie van collega bij deze les.

Ik gaf aan mijn collega de volgende opdrachten mee:

- Is de instructie duidelijk voor de kinderen (duidelijke stappen) en hoe is mijn rol als begeleider? Hoewel hun dagelijkse structuur wegvalt kunnen ze nog dan nog wel houvast vinden aan de duidelijkheid van de opdracht?
- Zijn leerlingen daadwerkelijk bezig met overleggen en consensus plegen. Ben ik als docent actief betrokken bij dit proces? M.a.w.: zorg ik ervoor dat de alle leerlingen deze stap doen?
- Hebben de leerlingen door mijn begeleiding bij deze opdracht het idee dat ze iets leren? Is mijn klassikale reflectie op deze opdracht met de kinderen duidelijk?

Lesobservatie

Aron Borger

Les: Geschiedenis 4 Havo

Ik heb een gedeelte van een les geschiedenis geobserveerd bij mijn collega Aron Borger. Ik heb specifiek gelet op de punten die hij mij gaf [zie boven]. Verder beschrijf ik nog een aantal andere zaken die naar voren gekomen zijn die hier direct invloed op hebben.

Is de instructie duidelijk?

Aron spreekt heel duidelijk en rustig en weet de leerlingen te betrekken bij de opdracht. Hij weet de opdracht ook 'spannender' te maken dan dat deze eigenlijk is. Het is te merken dat de leerlingen al een keer geoefend hebben met de werkvorm: 'He dit hebben we dinsdag toch ook al gedaan'. Geen negatieve houding maar wel dat ze het herkennen. Aron laat een leerling de opdracht herhalen en laat ze daarna de opdracht uitvoeren. Aron geeft duidelijk aan hoeveel tijd ze voor ieder onderdeel hebben. Dit geeft ze structuur in deze veranderende situatie.

Zijn de leerlingen daadwerkelijk bezig?

Een tweetal jongens lijken aan te geven dat ze de opdracht niet serieus nemen. Aron loopt steeds rond en laat weten dat ze in de gaten worden gehouden. Met een grapje weet Aron ze aan het werk te krijgen. Het laatste punt 'uitwisselen' verzandt in een 'lange' discussie en literatuur wordt erbij gepakt. De leerlingen schijnen dit leuk te vinden. Zelf had ik dit punt eerder afgekap.

Hebben de leerlingen het idee dat ze iets leren?

Na de opdracht reflecteert Aron met de klas. Hij vraagt aan de leerlingen of ze het idee hebben dat ze iets geleerd hebben tijdens deze opdracht? Een leerling geeft als antwoord dat ze het fijn vond om een antwoord met de hele klas gevonden te hebben: zo heeft iedereen hetzelfde. Een leerling geeft aan dat het opviel dat niet iedereen het zelfde antwoord had bedacht. Aron vroeg hoe dit kon; antwoord leerling: omdat iedereen anders denkt. Aron stuurde aan op het 'samen' formuleren van een antwoord. Een leerling vond het wel moeilijk omdat je niet weet wie gelijk heeft maar dat het wel prettig was wanneer je een antwoord had dat op elkaar leek.

3.2.4.1. Interpretatie kijkwijzer

Uit de observatie van mijn collega blijkt dat ik rustig spreek en de opdracht uitleg. Dit vind ik bij een 'onbekende' manier van les krijgen voor de leerlingen ook belangrijk.

Je moet duidelijk en leesbaar zijn voor de leerlingen. Omdat ik iedereen wil betrekken bij deze les loop ik rond en motiveer ik leerlingen om aan de slag te gaan. Mij is opgevallen dat dat het beste gaat met een gevat grapje (iets dat deze ASS-leerlingen wel gelijk doorhebben). Ik praat graag met de leerlingen omdat ik de overtuiging heb dat je samen een les 'maakt' en niet alleen jij als docent. Na de nodige hersenspinsels van de leerlingen gehoord te hebben vind ik het belangrijk om toch 'samen' tot het juiste antwoord te komen. Dit geeft zekerheid en houvast voor de leerlingen. Mijn gevoel, het waargenomen rendement van de les en de observatie van mijn collega geven mij het idee dat ik de instructie, het begeleiden van het samenwerken en het bespreken van het samenwerken naar behoren in de hand heb.

3.2.5. Enquête

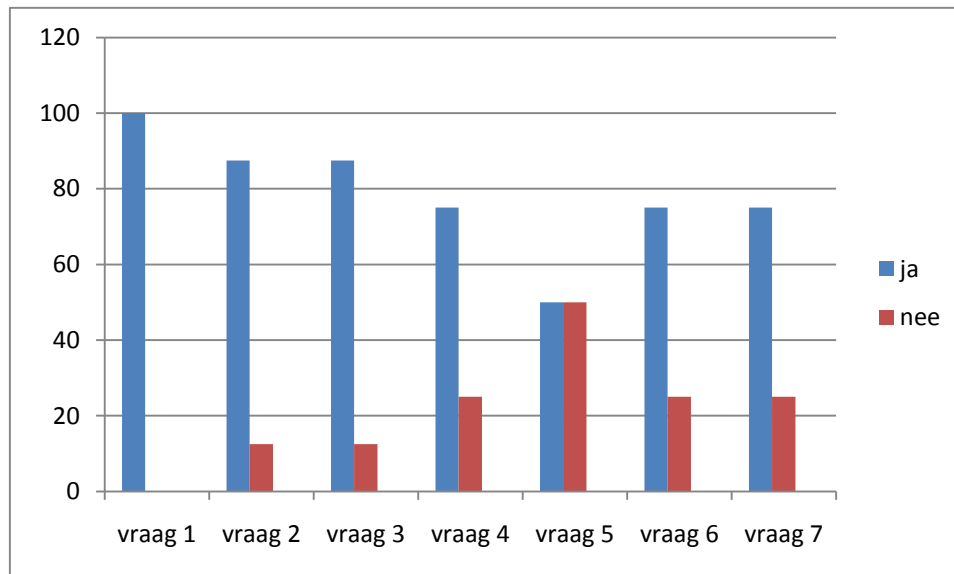
Enquête samenwerkend leren.

Deze enquête is onderdeel van de evaluatie op de tweede les waarin de tweede samenwerkingsopdracht centraal stond.

Het aantal leerlingen dat de enquête ingevuld heeft is 8. De percentages zijn in grafieken verwerkt.

Algemene vragen:

- 1) In veel beroepen moet je kunnen samenwerken
- 2) Samenwerken is een vaardigheid die je kunt leren
- 3) Samenwerken leer je o.a. door om te gaan met vrienden
- 4) School is ook een plaats waar je leert samenwerken:
- 5) Onze school doet weinig aan samenwerkend leren
- 6) Tijdens het samenwerken bepaalt 1 persoon wat er gebeurt
- 7) Tijdens het samenwerken heeft iedereen een eigen rol.
Deze rol kan wisselen.

Figuur 1 Algemene vragen

Open vraag:

Wat zou naast leren samenwerken nog meer een doel van samenwerkend leren kunnen zijn?

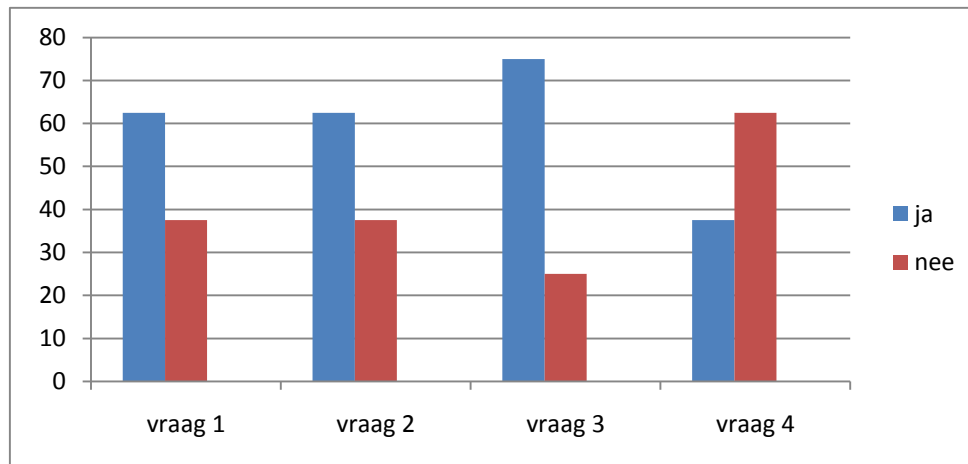
Meest voorkomende antwoorden:

- 1) Eerder klaar zijn met een opdracht/ taak.
- 2) Samen iets leren.
- 3) Snappen hoe iemand denkt.

Vragen over samenwerken in de geschiedenislessen:

- 1) Geschiedenis leent zich voor het maken van samenwerkings-Opdrachten.
- 2) Een goed georganiseerde discussie over een historisch probleem of het denken over de status van geschiedenisonderwijs is een vorm van samenwerkend leren?
- 3) Door goed en aandachtig te luisteren naar elkaar kom je zelf tot andere inzichten of/ en vul je je eigen inzichten aan.
- 4) Om te wennen aan samenwerkend leren bij geschiedenis moeten we beginnen met kleine opdrachten. De kleine opdrachten kunnen steeds moeilijker worden gemaakt.

Figuur 2 vragen over samenwerkend leren in geschiedenislessen

Open vraag:

Motiveer je antwoord zoals gegeven bij vraag 1.

Meest voorkomende antwoorden (4 van de acht)

- 1) Aantal opdrachten moet je al overleggen. Overleggen is samenwerken.
- 2) Tijdens powerpoint presentatie maken moet je soms iemand vragen om je te helpen.
- 3) Geschiedenis is voornamelijk lezen. Lezen kun je alleen doen.

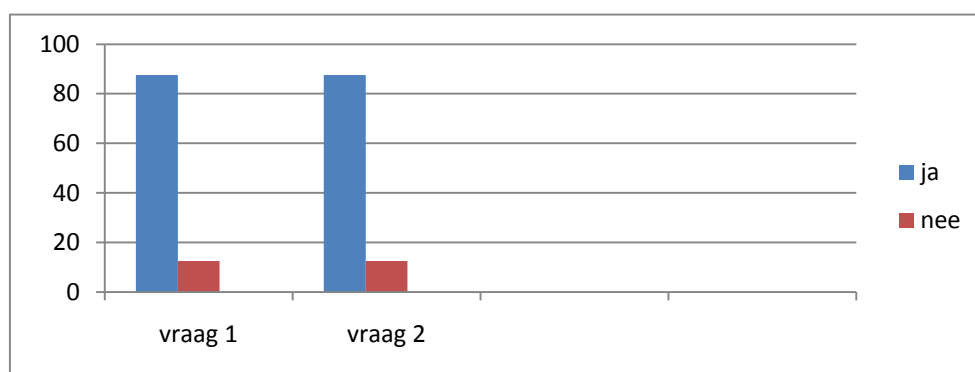
Motiveer je antwoord van vraag 2 en 3

Meest voorkomende antwoorden

- 1) Bij discussie moet je anderen uit laten praten en rekening houden met hun standpunt. Is niet per se samenwerkend leren maar toch wel een beetje.
- 2) Andere leerlingen kunnen jouw verhaal aanvullen omdat zij er iets meer over weten.
- 3) Te kleine stapjes hoeft niet maar snap het wel dat je eerst het moet leren.
- 4)

Vragen over de instructie:

- 1) De instructie is duidelijk. Ik weet wat de docent van mij verwacht.
- 2) Ik zie nut in deze samenwerkingsopdrachten

Figuur 3 Vragen over instructie

Open vraag:

Aanvullingen op vraag 1, tips.

Meest gegeven antwoorden:

- 1) Opdrachten waren wel erg simpel.
- 2) Docent praat rustig (goed) maar herhaalt de bedoeling van de opdracht wel erg vaak (kinderachtig)

Open vraag:

Als aanvulling bij vraag 2. Waarom zie je wel/ geen nut bij deze samenwerkingsopdrachten?

Meest gegeven antwoorden

- 1) Samenwerken is later ook belangrijk.
- 2) Samenwerken met mensen die je niet goed kent of mag moet ook kunnen.
- 3) Wat het antwoordenboek zegt is goed, doet er niet toe wat een ander heeft.
- 4) Het is goed om te weten of iemand anders de vragen net zo begrijpt als ik.

3.2.5.1. Interpretatie enquête

De leerlingen zijn het erover eens dat samenwerken een belangrijke vaardigheid is. Zo ben je eerder klaar met je werk en leer je hoe anderen denken. Een vaardigheid die volgens de helft van de leerlingen niet echt wordt getraind op school, ook door met vrienden om te gaan leer je samen te werken. Ideaal gezien heeft iedereen in tijdens het samenwerken een eigen rol maar er bestaat volgens de leerlingen een kleine kans dat één persoon bepalend is in het samenwerken. Of geschiedenis het een ideaal vak is om te leren samenwerken is een krappe meerderheid (62,5 %) eens. Een klein aantal leerlingen ziet in geschiedenis een vak dat je voornamelijk leest en alleen moet doen. Leerlingen die een rol voor geschiedenis ziet in het samenwerkend leren zien vooral meerwaarde bij discussies en inzichten verwerven. De leerlingen zijn het eens dat samenwerking (bij geschiedenis) alleen kan als je res-

pectvol met elkaar omgaat, elkaar laat uitspreken en respect hebt voor andermans gedachten en motivaties. Een simpele opbouw is niet nodig volgens de HAVO-4 leerlingen. De opdrachten waren iets te simpel en werden als kinderachtig ervaren. De leerlingen snaptten wel dat een docent 'ergens' moet beginnen en zien zeker ook nut in samenwerkingsopdrachten die steeds moeilijker worden. De instructie was voor de meerderheid duidelijk en zij zagen ook het belang van de opdracht in: kijken of hun antwoord afwijkt/ overeenkomt met dat van een andere en waarom dat zo is.

Hoofdstuk 4. Beantwoording onderzoeksvraag

In de vorige hoofdstukken presenteerde ik de antwoorden op mijn deelvragen. Samen met de uitkomsten van de onderzoeksinstrumenten moest de beantwoording van de deelvragen leiden tot de beantwoording van mijn onderzoeksvraag:

‘Is mijn lessenserie geschiedenis, waarin opbouwende samenwerkingsopdrachten centraal staan, inzetbaar bij leerlingen in HAVO 4 met PDD NOS?’

In dit hoofdstuk geef ik een gefundeerd antwoord op deze onderzoeksvraag.

De vermeende ‘onkunde’ bij leerlingen om niet samen te kunnen werken is bij mijn opdrachten niet aan het licht gekomen. Dit kan verschillende oorzaken hebben:

1. De ‘angst’ dat deze leerlingen niet tot nauwelijks kunnen samenwerken is irreëel.
2. De aangeboden samenwerkingsopdrachten zijn duidelijk en bieden structuur, de leerling voelt zich veilig.
3. Er is een goede band tussen leerling en docent. Leerlingen zijn bereid om de opdrachten uit te voeren omdat de docent dat van ze verlangd.

De voorlopige conclusie is dat de opdrachten die aangeboden werden goed te gebruiken zijn tijdens mijn geschiedenis lessen. Deze positieve ervaring leidt tot een aanbeveling tot het uitbreiden van samenwerkingsopdrachten, een advies met betrekking tot het vormen van een doorlopende leerlijn en een tijdsplanning. Zowel een advies voor een volledige lessenserie voor het vak geschiedenis als een advies voor een doorlopende leerlijn is opgenomen in hoofdstuk 5 van dit verslag.

4.1. Mijn bevindingen gekoppeld aan bestaande literatuur

Zoals ik al hierboven beschreef is het mij niet opgevallen dat PDD NOS'ers tijdens de samenwerkingsopdrachten bij het vak geschiedenis moeite hebben met het samenwerken. In mijn theoretisch kader (hoofdstuk 2) verwijst ik naar onderwijskundigen die beweren dat ASS- leerlingen veel moeite hebben met het intermenselijk contact. Een vaardigheid die nodig is bij het leren samenwerken. Het is mij niet opgevallen dat deze leerlingen nu zoveel moeite hadden met het communiceren en de directe omgang met elkaar. Dit kan mijn inziens verschillende oorzaken hebben:

- De klas is niet representatief om typische en vermeende PDD NOS- kenmerken te meten;

- Leerlingen in de adolescentie kennen hun stoornis. Hebben zich hiermee verzoend en (h)erkennen hun ,vanuit de maatschappij bekeken, tekortkomingen;
- Het probleem zit niet bij de leerlingen bij ons op school maar bij de docenten. Zijn het de docenten die niet durven samen te werken en niet per se de leerlingen die dat mogelijk niet aan zouden kunnen?

Dit zijn drie oorzaken die als reden aangedragen kunnen worden om het vermeende probleem dat PDD NOS'ers in 4 HAVO bij het vak geschiedenis bij ons op school niet zouden kunnen samenwerken.

De eerste oorzaak is voor mij niet te achterhalen. Ik heb maar in één klas waar alleen maar PDD NOS'ers in zitten. Wel kan ik zeggen dat een typisch kenmerk als moeite hebben met sociale interactie niet opvallend is bij de leerlingen in deze groep.

De tweede oorzaak , PDD NOS en adolescentie is een veel voorkomend onderwerp in de literatuur. Het overgrote deel van de literatuur gaat over PDD NOS en seksualiteit/ relaties(zie bijvoorbeeld Adams & Sheslow, 1983). Rutter staat uitvoeriger stil bij PDD NOS adolescenten en sociale contacten. Hij beweert dat de meeste adolescenten beseffen dat ze in sociaal opzicht anders zijn dan anderen. Dit inzicht krijgen ze doordat ze broertjes en zusjes hebben die wel veel vriendjes en vriendinnetjes hebben. Rutter is van mening dat autistische jongeren niet minder behoefte hebben aan vriendschappen, ze weten alleen niet hoe ze bevriend kunnen raken. Hoewel de sociale en interpersoonlijke vaardigheden tijdens de adolescentie kunnen verbeteren, bezit de adolescent met autisme veelal niet de vaardigheid om vrienden te maken en te behouden.

Uit de gesprekken die ik heb met leerlingen kunnen ze heel goed aangeven wat PDD NOS is en waar ze tegen aan lopen; onbegrip door anderen, niet begrepen worden. Dit is ook niet verwonderlijk, de leerlingen hebben in hun leven al de nodige testen moeten afleggen en (negatieve) commentaren gekregen. Door allerlei programma's (sociale vaardigheidentrainingen (SOVA- training) worden ASS-leerlingen geleerd maatschappelijk wenselijk gedrag te vertonen. Vaak zien de leerlingen zelf hun gedrag niet als probleem maar is het de maatschappij om hen heen.

Mijn inziens is de derde oorzaak een groot obstakel bij ons op school om de leerlingen leren samen te werken. Zoals al eerder vermeld zijn de docenten bij ons op school bang om de structuur los te laten en dat leerlijnen in paniek raken. De eerste stap van de werkgroep samenwerkend leren is een draagvlak creëren onder de docenten. Momenteel is de werkgroep zich aan het oriënteren om een dergelijk

draagvlak te kunnen creëren. Het team zal moeten inzien dat wij als school medeverantwoordelijk zijn om leerlingen vaardigheden aan te leren die ze nodig hebben in hun vervolgstudie. Vanuit de literatuur wordt hier zeker een beroep op gedaan (zie hoofdstuk 2) en middels dit praktijkonderzoek heb ik geprobeerd aan te tonen dat de PDD NOS- leerlingen zeker wel kunnen samenwerken. Zelfs binnen het leren samenwerken is structuur aan te brengen. En kunnen leerlingen altijd weten waar ze aan toe zijn. Het is wel aan de docent om opdrachten rustig en stap-voor-stap uit te leggen en te verdiepen. Hoe 'complex' een samenwerkingsopdracht ook is, er moeten altijd vijf randvoorwaarden (Johnson & Johnson, 1999) die essentieel zijn voor samenwerkend leren in acht worden genomen:

1. Positieve wederzijdse afhankelijkheid

1. Het groepsdoel kan alleen worden bereikt als elk groepslid een voldoende bijdrage en inzet levert. Leerlingen moeten beseffen dat ze elkaar nodig hebben bij het succesvol uitvoeren van de samenwerkingsopdracht. Ieder groepslid moet een voldoende bijdrage en voldoende inzet leveren. De opdracht moet zodanig worden geformuleerd en gestructureerd dat als één leerling zijn taak onvoldoende uitvoert de opdracht niet af is. Deze afhankelijkheid van elkaar zorgt ervoor dat leerlingen elkaar aanmoedigen en ondersteunen, informatie uitwisselen en kritisch naar elkaar kijken.

2. Individuele verantwoordelijkheid.

De docent moet iedere leerling kunnen aanspreken op zowel de eigen inbreng in de groep als op het eindresultaat van de groep. Het is niet de bedoeling dat groepsleden profiteren ('meeliften') van het werk van de andere groepsleden. Niet alleen het groepsresultaat telt mee in de beoordeling, maar ook het eigen individuele leerresultaat wordt getoetst. Dit zorgt er onder andere voor dat het zogenaamde meeliften wordt voorkomen.

3. Directe interactie.

Als docenten willen dat leerlingen samenwerkend leren, moeten ze ervoor zorgen dat leerlingen direct tegenover elkaar zitten. Samenwerken vereist directe interactie tussen leerlingen waarbinnen ze elkaars leren stimuleren. Tevens moet de opdracht ook vragen om interactie tussen de leerlingen. Doordat er in kleine groepen gewerkt wordt is het veel makkelijker om leerlingen direct aan te spreken bij inactiviteit, direct hulp te bieden, feedback te geven of te complimenteren bij succes.

4. Voor samenwerkend leren zijn vaardigheden nodig. Leerlingen moeten zonder problemen met elkaar kunnen omgaan. Ze moeten naar elkaar luisteren, elkaar feedback geven, uitgebreide uitleg geven – dus niet alleen het juiste antwoord -, elkaars mening respecteren, op een positieve manier met elkaar discussiëren etc.

5. Groepsevaluatie.

Hierin wordt samen met de docent gekeken of de leerdoelen zijn bereikt, wat goed en wat minder goed ging en hoe de groep en ieder individu daarin heeft gefunctioneerd. Deze evaluatie vindt niet alleen op het einde plaats, maar ook gedurende de tijd dat de groep actief is.

4.2. Evaluatie op onderzoek

Hoe heb ik dit onderzoek ervaren? Vanuit andere studies had ik al enige ervaring met onderzoek doen. Vooral op theoretisch gebied. Toen ik begon met de studie en te lezen kreeg dat ik een praktijkonderzoek moest doen leek mij dat ook geen enkel probleem. Een onderzoeksonderwerp diende zich al snel aan. Ik koos voor een probleem dat erg bij ons op school leeft. Namelijk PDD NOS-leerlingen (breder ASS-leerlingen)middels samenwerkend leren een betere aansluiting laten hebben met de vervolgopleiding. De reden en de bevindingen van samenwerkend leren bij leerlingen met PDD NOS is te vinden in dit onderzoek. Als vakdocent geschiedenis probeerde ik vakvaardigheden te koppelen aan samenwerkingsopdrachten. Wat mijn inziens duidelijk naar voren komt in de lessenserie die ik als voorbeeld in hoofdstuk 5 heb opgenomen. Deze uitgewerkte lessenserie is een advies naar de eigen vaksectie.

Het zoeken naar theorie heb ik als leuk ervaren, dit hoofdstuk kwam ook al vlot op papier te staan. Het ontwikkelen van de onderzoeksinstrumenten, het veldonderzoek en de uitkomsten betekenis geven vond ik lastig. Niet zozeer de uitvoering maar wel het opschrijven ervan. Vragen die steeds aanwezig waren het onderzoeksproces waren; Wat vermeld je nu eigenlijk op welke manier en moet je bij je eigen handelen ook altijd weer ondersteunende literatuur gebruiken? Als je een louter theoretisch stuk schrijft dan is dat wat logischer, daar onderbouw je je eigen denkproces met literatuur. Daarbij kwam ook nog dat ik lang worstelde met de vraag in hoeverre een HBO masteropleiding een wetenschappelijk karakter moet hebben. Is de uitvoering en de reflectie van het onderzoek belangrijker dan de onderbouwing vanuit literatuur? Mijn inziens heb ik een aardig onderzoek opgezet en afgesloten. Een onder-

zoek dat toch lijviger geworden is dan dat ik eigenlijk verwachtte. Het laatste hoofdstuk is strikt genomen geen onderdeel van dit onderzoek. In dit onderzoek staat namelijk centraal hoe ik samenwerkingsopdrachten denk aan te kunnen bieden in mijn geschiedenis lessen en niet de doorlopende leerlijn. Echter het één sluit het andere niet uit. Mijn praktijksituatie stopt niet na dit onderzoek. Als onderdeel van de werkgroep samenwerkend leren ben ik continu bezig met deze leerlijn waarin steeds complexer wordende samenwerkingsopdrachten elkaar opvolgen.

4.3. Ik als praktijkonderzoeker

Veel wat ik hier zou kunnen schrijven heb ik bij het vorige onderdeel al geschreven. Het onderzoeken van problemen heb ik als zeer nuttig gevonden. Niet altijd even makkelijk. Ik vind het leuk om met teksten bezig te zijn en uitkomsten van anderen te vergelijken met mijn eigen bevindingen.

Wanneer je veel schrijft en iemand kijkt niet kritisch met je mee kan het voorkomen dat je vast komt te zitten in je eigen gedachten of je eigen valkuilen niet meer zien. Tijdens dit onderzoek had ik gelukkig Nicolette van Lier en dr Wendy Jansen – Op het Veld die mij van commentaar voorzagen. Het commentaar op mijn stukken heb ik altijd als een positief gegeven ervaren. Critical Friends zijn erg belangrijk voor een onderzoeker, ze houden je scherp en laten je op andere manieren nadenken over je onderwerp.

Het onderzoek doen in de praktijk heb ik dusdanig als positief ervaren dat ik overweeg mij hierin verder te bekwamen. Ik ben mij volop aan het oriënteren hierop.

4.4.verantwoording Dublin descriptoren

Mijn praktijkonderzoek is het sluitstuk van de masteropleiding Special Educational Needs. Om praktijkonderzoek op HBO- masterniveau te beoordelen wordt gebruik gemaakt van de Dublin descriptoren. De beschrijving van de Dublin descriptoren voor het eindniveau van de tweede cyclus (masterniveau) staat in onderstaand schema weergegeven. Cursief onder iedere kwalificatie verwoord ik in welke mate ik de kwalificatie beheers en waaruit dat blijkt.

Kwalificaties Master

Kennis en inzicht

Heeft aantoonbare kennis en inzicht, gebaseerd op de kennis en het inzicht op het niveau van Bachelor en die deze overtreffen en/of verdiepen, alsmede een basis of een kans bieden om een originele bijdrage te leveren aan het ontwikkelen en/of toepassen van ideeën, vaak in onderzoeksverband.

Mijn inziens is het aantal gebruikte bronnen voor dit onderzoek aanzienlijk meer dan dat voor een bacheloronderzoek staat.

Hiermee heb ik laten zien dat ik een veelheid aan literatuur kan verwerken en gebruiken voor mijn onderzoek. Ook de relevante literatuur geraadpleegd vanuit het Engels geeft aan dat ik mij niet alleen beperk tot onderzoeken en zienswijzen van Nederlandse onderwijskundigen/ Pedagogen.

Met mijn onderzoek draag ik binnen mijn school bij aan een professionele manier van onderwijsmaken. Ik verwoord duidelijk mijn visie ten aanzien van samenwerkend leren en doe een voorstel om dit bij ons op school te implementeren.

Ik ben mij er van bewust dat mijn visie en aanbevelingen continu onderhevig zullen zijn aan (zelf) kritiek. Dit hoort bij het dynamische karakter van onderzoek doen.

Toepassen kennis en inzicht

Is in staat om kennis en inzicht en probleemoplossende vermogens toe te passen in nieuwe of onbekende omstandigheden binnen een bredere (of multidisciplinaire) context die gerelateerd is aan het vakgebied; is in staat om kennis te integreren en met complexe materie om te gaan.

Ik integreer mijn kennis als vakdocent geschiedenis met de noodzaak (bij ons op school) om leerlingen te leren samenwerken. 'Experimenteren' met kennisoverdracht en samenwerkingsopdrachten was niet nieuw voor mij. Je wilt immers als docent een groot arsenaal aan werkvormen tot je beschikking hebben. Dit gecombineerd met leerlingen met PDD NOS was wel nieuw voor mij (onbekende omstandigheid). Middels litera-

tuuronderzoek en de uitwerking van mijn onderzoekinstrumenten ben ik van mening dat ik op een adequate manier mijn kennis en vaardigheden heb ingezet om praktijkonderzoek te doen.

Oordeelsvorming

Is in staat om oordelen te formuleren op grond van onvolledige of beperkte informatie en daarbij rekening te houden met sociaal-maatschappelijke en ethische verantwoordelijkheden, die zijn verbonden aan het toepassen van de eigen kennis en oordelen.

Mijn inziens komt dit duidelijk naar voren in hoofdstuk 4 onder het kopje 'eigen bevindingen koppelen aan literatuur', in mijn eerste hoofdstuk stond ik stil bij de vermeende veronderstelling dat PDD NOS'ers veel moeite ervaren met het samenwerkend leren. Dit is niet gebleken tijdens mijn onderzoek. Ik heb wel geprobeerd om door de uitkomsten van mijn onderzoek een verklaring te geven waarom dit gevoel bij ons op school leeft.

Communicatie

Is in staat om conclusies, alsmede de kennis, motieven en overwegingen die hieraan ten grondslag liggen, duidelijk en ondubbelzinnig over te brengen op een publiek van specialisten of niet-specialisten.

Ik denk dat dit onderdeel beoordeeld moet worden door de begeleider van dit meesterstuk. Ik heb dit onderzoek deels KISS (Keep It Short and Simple) proberen uit te werken. Voornamelijk op de onderdelen over PDD NOS en wat ik versta onder leren samenwerken en samenwerken leren. Op het gebied van historische vaardigheden en de verwijzing naar de domeinen (hoofdstuk 5) ga ik uit van een publiek dat bestaat uit docenten geschiedenis.

Leervaardigheden

Bezit de leervaardigheden die hem of haar in staat stellen een vervolgstudie aan te gaan met een grotendeels zelfgestuurd of

autonoom karakter

Ik spreek de ambitie uit om ooit te promoveren. Ik heb het vertrouwen dat ik zelfgestuurd literatuuronderzoek kan verrichten en een onderzoek op poten te zetten. Een studie met full time werken is iets dat ik niet nog een keer zo zal organiseren. Ik heb dat wel als heftig ervaren.

Hoofdstuk 5 Aanbevelingen en advies

In dit hoofdstuk geef ik een tweetal adviezen. Het eerste advies is een lessenserie geschiedenis waarin samenwerkingopdrachten gecombineerd met het leren van historische vaardigheden voor de vaksectie geschiedenis. Deze lessenserie dient als voorbeeld voor collega's hoe je als geschiedenisdocent verantwoord samenwerkingsopdrachten kunt aanbieden in je les.

Het tweede advies is aan de schoolleiding. In dit advies geef ik een eerste opzet voor een doorlopende leerlijn. Hoewel de mogelijke samenwerkingsopdrachten per vakgebied kunnen verschillen, is het mijn inziens wel belangrijk om dezelfde (samenwerkings)vaardigheden centraal te stellen. Met dit advies hoop ik dat samenwerkend leren (of de verdere ontwikkeling daarvan) een vaste en (dwingende) plek krijgt in het onderwijscurriculum.

5.1. Advies aan de vaksectie geschiedenis

hieronder staat een lessenserie voor het vak geschiedenis weergegeven. In deze lessenserie volgen steeds complexer wordende samenwerkingsopdrachten elkaar op en worden deze gekoppeld aan het aanleren van historische vaardigheden. Bij deze lessenserie hoort een docentenhandleiding en uitgewerkte en verantwoorde (naar kerndoelen geschiedenis) De lessenserie zal als onderbouwing dienen om aan te geven dat opbouwende opdrachten en vakdidactische kennis te combineren zijn. Dit zal in een doorlopende leerlijn per leergebied uitgesmeerd over een aantal jaren verder door de werkgroep vormgegeven worden. De opdrachten die ik aanbied in deze lessenserie in een HAVO-4 klas hoeft niet per se overeen te komen met het concept leerlijn. Door de uitkomsten van mijn onderzoeksinstrumenten heb ikzelf een selectie gemaakt van een aantal samenwerkingsopdrachten. De opdrachten vergelijkend met het concept leerlijn worden vaardigheden verwacht die in HAVO 4-5 thuis horen.

5.1.1. Lessenserie

Door samenwerkingsopdrachten uit te proberen in mijn geschiedenislessen onderzocht ik waar PDD NOS'ers moeite mee hebben als het gaat om samenwerken. Ook heb ik getracht te onderzoeken hoe het samenwerken prettiger kan verlopen wanneer er een opbouw in de moeilijkheid van de opdrachten zit. Leerlingen kunnen op

deze manier situaties herkennen en een nieuw aangeleerd repertoire van sociale handelingen gebruiken. Middels literatuuronderzoek gaf ik aan dat er een maatschappelijke noodzaak bestaat om samen te kunnen werken en dat scholen hier een vormende functie in hebben. Dat PDD NOS'ers (en andere ASS-leerlingen) socialer worden (geïnterneerd gedrag) is volgens de literatuur bijna niet mogelijk. Wel bestaat er een mogelijkheid dat deze leerlingen zich socialer gedragen waardoor hun omgeving minder moeite met ze heeft.

Het doel van de lessenserie is naast gevarieerder les kunnen geven aan autisten ook op een samenwerkende manier historische vaardigheden aan te leren bij de leerlingen. Welke vaardigheden ik met welke opdracht aangeleerd probeer te krijgen vermeld ik in de lessenserie. Mijn lessenserie is bedoeld voor een 4 HAVO klas, in deze klas zitten 8 leerlingen. Eerder in het jaar onderzocht ik hoe de leerlingen verschillende samenwerkingsopdrachten uitvoerden. Met een mate van zekerheid kan ik stellen dat de leerlingen aansluiting vinden bij de samenwerkingsopdrachten die ik bedacht heb.

Ik heb een lessenserie ontwikkeld voor het zesde tijdvak 'Tijd van regenten en vorsten'. In totaal zijn er in deze periode 6 lessen (55 minuten per les) geschiedenis gegeven. De docent gebruikt 5 lessen voor het hoofdstuk. Van deze 5 lessen zijn er 3 lessen ingevuld met een samenwerkingsopdracht. De lessen waarin een samenwerkingsopdracht heeft plaatsgevonden zijn verder uitgewerkt. Iedere uitgewerkte les wordt apart gepresenteerd. Een docentenhandleiding en materiaal wordt per les bijgevoegd.

Lessenserie zesde tijdvak 'Tijd van regenten en vorsten'

Klas:	4HAVO
Onderwerp/ thema:	De Gouden Eeuw
Methode:	MeMo, geschiedenis voor de tweede fase
Hoeveel lessen te besteden:	5
Persoonlijke leerdoelen:	1) Lukt het mij om samenwerkingsopdrachten aan te bieden, te begeleiden en te evalueren waarin leerlingen ook historische vaardigheden aanleren?

Stofinhoudelijke doelen / 'kennen'	
gebeurtenissen	- Opkomst en bloeitijd van de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC). 1770 Nederlandse schepen varen naar de Oost; 41 van hen vergaan tijdens de reis. - Drie Engelse oorlogen maken duidelijk bij wie in de komende eeuwen de heerschappij op de zeeën zal berusten. - De oostkust van Noord-Amerika wordt gekoloniseerd. De Fransen in het noorden rond de Sint-Laurensrivier, daaronder de Engelsen in Maryland en Virginia Aan de Hudsonrivier sticht de West-Indische Compagnie de kolonie Nieuw-Nederland - Isaac Newton en Gottfried Leibniz ontdekken onafhankelijk van elkaar de hoofdstelling van de integraalrekening. - Uitvinding door een Middelburgse brillenslijper van de Hollandse kijker. De Italiaanse geleerde en uitvinder Galileo Galilei bouwt zelf een verbeterde versie en bestudeert daarmee diverse hemel-lichamen, wat leidt tot een revolutie in het wereldbeeld van de mens. Later bouwt Christiaan Huygens telescopen die gewild zijn in heel Europa.
personen	Johan van Oldenbarnevelt, Jan Pieterszoon Coen, Johan de Witt, Lodewijk XIV, Isaac Newton, Vermeer, Van Leeuwenhoek, De Groot, Maurits, Rembrandt.
begrippen	Gouden Eeuw, nijverheid, stapelmarkt, handelskapitalisme, VOC, WIC, regenten, wereldeconomie, plantage, patriciaat, raadspensionaris, stadhouder, absolutisme, droit Devin, mercantilisme, Hugenoten, wetenschappelijke revolutie, empirisme, rationalisme
jaartallen	1558 Val van Antwerpen, 1602 Oprichting VOC, 1609-1621 Twaalfjarig bestand, 1621 Oprichting WIC, 1643 Lodewijk XIV op de Franse troon, 1648 Vrede van Munster, 1649 Charles I van Engeland onthoofd, Cromwell aan de macht, 1650-1672 Eerste stadhouderloze tijdperk, 1672 Rampjaar, 1685 Herroeping Edic van Nantes, 1688 Glorious Revolution.
verbanden	Leerlingen kunnen het verband leggen tussen de opstand tegen Spanje en de noodzaak om zeevaartexpedities te organiseren naar de Oost. Leerlingen kunnen een verband leggen hoe het kon gebeuren dat de Re-

	publiek in Europa kon uitgroeien tot een rijk en welvarend land. Leerlingen kunnen het verband leggen dat verdere wetenschappelijke ontwikkelingen/ ontdekkingen godsdienstige secularisatie in de hand werkte.
ontwikkelingen	Frankrijk ontwikkelt zich onder de Bourbons tot een absolute monarchie. De adel verliest haar land en haar macht, en verwordt tot een geldverslindende hofadel. Het protestantisme wordt na de intrekking van het Edict van Nantes onderdrukt en verjaagd. De buitenlandse handel wordt door het protectionisme beperkt. Door de voortdurende oorlogen ontstaat een groot rijk binnen verdedigbare grenzen, maar met overal om zich heen vijandelijke mogendheden. Tweede helft van de Tachtigjarige Oorlog. Het gaat niet meer om de onafhankelijkheid, maar om de grenzen van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden De welvaart van Amsterdam komt tot uitdrukking in de aanleg van de grachtengordel. De koopmanshuizen aan deze grachten worden gebouwd in de toonaangevende stijl van het Hollands Classicisme Opkomst van de moderne wetenschap. In de medische wetenschap b.v. gaat men onderzoek verrichten in plaats van oude meesters als Aristoteles en Galenus te bestuderen. In de schilderkunst worden de historiestukken populair. In de Zuidelijke Nederlanden is Rubens de voornaamste meester, in de Noordelijke Nederlanden Rembrandt.
Vakdidactische doelen / 'kunnen'	
vakspecifieke vaardigheden (zie specifiek het lesformulier)	- in historische processen de samenhang tussen veranderingen en continuïteit beschrijven; - de betekenis van historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen voor het heden aangeven; - voor een vraag bruikbaar bronnenmateriaal verwerven en gegevens eruit selecteren. - in het kader van een historische vraagstelling verklaringen geven voor historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen; - onderscheid maken tussen verschillende soorten oorzaken. - het onderscheid tussen feiten en meningen;

	- tijd- en plaatsgebondenheid van interpretaties en oordelen afkomstig van personen uit het verleden en afkomstig van hedendaagse personen, onder wie hij zelf; - de rol van waardepatronen in heden en verleden; - het ondersteunen van uitspraken met behulp van argumenten.
algemene vaardigheden	Zie per les

Les	Kennen	Kunnen	Werkvormen	Evaluatie	(Materiële) randvoorw.
1	Staatinrichting Republiek/ economische activiteiten in de Republiek/ Ontstaan VOC-WIC/ Amsterdam als stapelmarkt/ handelskapitalisme/ topografie van de Oost/ voorcompagnieën.	Verband leggen tussen situatie in Europa en de economische bloei van de Republiek/ Leerlingen kunnen samen topo- opdrachten uitvoeren (overleggen en opzoeken) (Domein A: onderscheid maken tussen verschillende soorten oorzaken.)	Deel klassikaal. Samenwerkingsopdrachten in tweetallen uitvoeren en samen nakijken.	Leerlingen geven antwoord op de vragen bij opdracht 4 van de samenwerkingsopdracht.	Stencils, atlas, computers met internet, geschiedenisboek.
2	Wat de rol van de stadhouder en van de raadspensionaris was in de Republiek	Verklaren waarom er een stadhouderloos tijdperk kwam/	Klassikale uitleg en zelfstandig opdrachten maken.		Power Point, computer, geschiedenisboeken.
3	Lodewijk XIV als absoluut vorst/ Mercantilisme	Toets maken over inleiding en 6.1 Verklaren waarom de Hugenoten naar de Republiek kwamen en waarom met de komst van de Hugenoten in de Republiek Frankrijk economisch verarmd werd.	Toets maken individueel. Instructie door docent/ zelfstandig maken van opdrachten.		Toets, toetsblaadjes, Power Point, computer en geschiedenisboeken.
4	Leerlingen kennen het begrip weten-	Pedagogisch- sociaal: eigen bevindingen kun-	Klassikale uitleg door docent en	Klassengesprek. Door dit	Stencils met kwesties.

	schappelijke revolutie. Leerlingen kennen toonaangevende wetenschappers en kunstenaars uit de Gouden Eeuw.	nen vergelijk met die van een klasgenoot. Vervolgens samen tot een antwoord/ conclusie komen. Historische vaardigheden: Leerlingen kunnen een verklaring geven waarom de wetenschappelijke revolutie een verandering in denken veroorzaakte en wat dit verandering is en in welk opzicht anders dan voorgaande. Leerlingen kunnen uitleggen wat empirisme is en wat een deductieve manier en inductieve manier van onderzoeken is. (Domein A: - het ondersteunen van uitspraken met behulp van argumenten.	rollenspel aan de hand van kwesties. Evaluatie middels een klassengesprek	klassengesprek hoop ik dat de leerlingen kunnen aangeven wat ze van de opdracht vonden en waarom. Ik vind het belangrijk om te achterhalen of de leerlingen door samen te werken het idee hebben iets 'geleerd' te hebben op het gebied van historisch besef.	
5	Leerlingen kennen de persoon Jan Pieterszoon Coen.	Leerlingen kunnen een mening vormen over het vak geschiedenis. Deze mening kunnen zij beargumenteren met behulp van de historische werkelijkheid. Overige vaardigheden die centraal staan in deze les: - de rol van waarde-	Denken-delen-uitwisselen. Samenwerkingsopdracht.	Klassengesprek, eventueel vragenlijst. Idem les 4.	Stencils voor opdracht.

		patronen in heden en verleden; - de betekenis van historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen voor het heden aangeven; voor een vraag bruikbaar bronnenmateriaal verwerven en gegevens eruit selecteren.			

5.1.2. Docentenhandleiding bij de lessenserie

Docentenhandleiding en uitgewerkte lessen,

Deze docentenhandleiding is onderdeel van de lessenserie 'Een eeuw van Goud' van de methode MeMo, geschiedenis voor de tweede fase. In dit deel van de docentenhandleiding zullen alleen de lessen waarin samenwerkingsopdrachten worden aangeboden worden uitgewerkt. De opbouw van de docentenhandleiding is als volgt:

- Eerst volgt het lesplanformulier; hierin staan de doelen en geplande verloop van de les vermeld;
- Vervolgens staat de docentenhandleiding per les beschreven;
- Bijlagen en sleutels sluiten de uitgewerkte les af.

Les 1. Inleiding en 6.1 'Een eeuw van Goud'

STOFINHOUDELIJK/ 'KENNEN'	
tijdvak	6 Tijdperk van regenten en vorsten
kenmerkend aspect	De bijzondere plaats in staatkundig opzicht en de bloei in economisch opzicht van de Nederlandse Republiek/ Wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van de wereldeconomie
thema/vraag	Pedagogisch: lukt het mij om de leerlingen te laten verwoorden wat ze echt van het samenwerken vonden? Didactisch: Wát vonden de Hollanders wáár in de Oost? Hoe en waarom gingen ze naar de Oost?
jaartallen	1602 Ontstaan VOC/ 1621 Ontstaan WIC/ 1609-1621 Twaalfjarig bestand
gebeurtenissen	Twaalfjarig bestand/ Ontstaan VOC/ Staatkundige situatie van de Republiek in Europa.
personen	Piet Hein/ Jan Pieterszoon Coen/
begrippen	Gouden Eeuw, Economie, Nijverheid, stapelmarkt, VOC, WIC, zilvervloot, plantage
VAKDIDACTISCH/ 'KUNNEN' (kies voor een les maximaal twee van deze vaardigheden)	
tijdvakken combineren met traditionele historische periodes	
verandering en continuïteit	
soorten verandering onderscheiden	
vraag en hypothese formuleren	
werken met bronnen	Leerlingen werken in tweetallen aan samenwerkingsopdrachten. Met behulp van diverse bronnen proberen ze hun opdrachten uit te voeren. Tijdens het nakijken kunnen ze bekijken of ze de bronnen op

	een juiste manier hebben toegepast. De leerling traint naast interpersoonlijke competenties ook historische: Domein A: voor een vraag bruikbaar bronnenmateriaal verwerven en gegevens eruit selecteren. De leerlingen zoeken zelf bruikbare bronnen en maken aan de hand van de gevonden bronnen de opdrachten. De leerlingen moeten verantwoorden waarom ze voor een bepaalde bron hebben gekozen. Ze moeten zichzelf (en later elkaar) de vraag stellen of de bron betrouwbaar is en waaruit dit wel of niet blijkt. Domein B: Bij de kenmerkende aspecten een beeldvormen en personen en begrippen daaraan koppelen.
historische verklaringen geven	
verschillende soorten oorzaken en gevolgen onderscheiden	
werken met feit en mening	
werken met tijd- en plaatsgebondenheid bij interpretaties en oordelen	
werken met waardepatronen in heden en verleden	
bij analyses van historische situaties werken met representativiteit	
uitspraken ondersteunen met (historische) argumenten	
ALGEMEEN DIDACTISCH (samenwerken, informatie verzamelen, samenvatten, ict e.d.)	
AFFECTIEF (leerlingen betrokken maken en houden bij het thema van de les)	

PEDAGOGISCH	
werksfeer	De docent heeft in de eerste 10 minuten de onverdeelde aandacht van de leerlingen, hierin vertelt de docent wat er deze les op het programma staat en docent vraagt naar eerder geleerde. Werken in tweetallen, respect voor de antwoorden/gedachten van je groepsgenoot. Leerlingen weten op een adequate manier de opdrachten uit te voeren.
omgang met elkaar	Tijdens instructie antwoord geven op de vragen van docent en tijdens samenwerkend leren luisteren naar elkaar.
maatschappelijke betekenis van het vak	Leerlingen vormen een beeld over de economische activiteiten die door de Hollanders ondernomen werken in de Oost. De leerlingen leren wat de aanleiding is van onze relatie met het huidige Indonesië.

Lesorganisatie:

TIJD	LL.ACTIVITEIT	DOC.ACTIVITEIT	INHOUD	WERKVORM + HULPMIDDELEN	VERANTWOORDING VAN DE KEUZE
1-5	Komen binnen	Heet de leerlingen welkom, vraagt ze te gaan zitten.			Leerlingen moeten van hun stamlokaal komen, dit kan een aantal minuten duren.
5-10	Geven antwoord op de vragen van de docent	Docent vraagt naar de vorige les. Waar zijn we gebleven/ wat weten we nog?	Beeldenstorm/ relatie met Spanje/ staatkundige situatie in de Republiek	Vraaggesprek met de klas.	Leerlingen even laten herbeleven wat ze van de vorige les nog weten.
10-25	Luisteren naar de docent	Docent introduceert het	De docent vertelt wat de poli-	Klassikaal. Power Point.	Naast het boek geeft de

		nieuwe hoofdstuk.	tieke situatie in Europa en in de Republiek was en waarom Nederland economisch kon floreren.		docent meet informatie over de economische en politieke ontwikkelingen in Europa en in het bijzonder de Republiek.
25-30	Luisteren naar de introductie van de opdracht	Docent legt uit wat de bedoeling is van de opdracht. Opdracht 3 mogen de leerlingen overslaan en opdracht 4 eventueel in een volgende les verder aan werken.	Luisteren, leerlingen verzamelen de materialen en starten vast een computer op.	Klassikaal	Het is belangrijk dat de leerlingen weten waar ze aan toe zijn. Aandacht bij de instructie van de opdracht is dan nodig.
30-50	Werken in tweetallen aan de opdrachten	Loopt rond en observeert de samenwerking tussen de leerlingen.	Gaan de leerlingen op een respectvolle manier met elkaar om? Doen ze echt samen de opdracht? Formuleren de leerlingen historisch correcte antwoorden?	In tweetallen. Atlas, computers, geschiedenisboek.	
50-51	Ronden hun vragen af en pakken hun tas in.	'Motiveert' de leerlingen om af te ronden.			

Docentenhandleiding bij les 1.

Nadat de docent de introductie op het hoofdstuk heeft gemaakt en de leerlingen wat meer heeft verteld over de VOC (oprichting, doelstelling) laat de docent middels een samenwerkingsopdracht het werkveld van de VOC nader bestuderen.

In bovenstaand lesplanformulier staat aangegeven wat de leerlingen aan het einde van de opdracht moeten kunnen en kennen. De docent legt uit wat hij verwacht tijdens het samenwerkend leren; hoe moet de klassensetting zijn. De docent deelt vervolgens de opdrachten uit. Wanneer groepjes klaar zijn laat hij de tweetallen zelf nakijken en verbeteren. De docent houdt het proces van samenwerken in de gaten. Gebeurt dit op een respectvolle manier en is er een mate van gelijkheid in het tweetal? De docent ondervraagt tijdens het samenwerkend leren of en hoe de leerlingen omgaan met bronkritiek. Kunnen de leerlingen naar elkaar en naar de docent verantwoorden waarom ze voor een bepaalde bron hebben gekozen.

De pagina's hieronder zijn de bijlagen voor deze les. Afhankelijk van de tijd, ruimte en de faciliteiten kan gekozen worden op opdracht 3 niet uit te voeren. Laat de leerlingen altijd opdracht 4 doen. De docent kan er voor kiezen om de leerlingen de vragen van opdracht 4 individueel op te schrijven (eventueel anoniem) of middels een één-op-één vraaggesprek te laten verwoorden. Mocht de sfeer in de klas goed en prettig zijn kan er ook een keus gemaakt worden voor een klassengesprek.

Materiaal bij les 1

Samenwerkingsopdracht geschiedenis

Hollanders in de Oost

FOKKE & SUKKE HEBBEN 'T WEL NAAR HUN ZIN BIJ DE VOC

Klas:

Naam:

Datum:

Hollanders in de Oost

Wat is de bedoeling?

Deze samenwerkingsopdracht gaat over Hollanders in de Oost. In tweetallen en met behulp van atlassen, internet of je geschiedenisboek ga je onderstaande opdrachten uitvoeren.

Opdracht 1: Routes van de zeevaarder opzoeken. Gebruik internet of geschiedenisboek.

Opdracht 2: Topgrafische kennis. Eilanden en specerijen in de Oost.

Opdracht 3: Leestekst en digitale les.

Opdracht 4: Evaluatie. Hoe ging het samenwerken? Waaruit blijkt dat het samenwerken goed of minder goed ging? Wat zou veranderd moeten worden waardoor het samenwerken nog beter gaat? Vond je de opdrachten nuttig? Waarom wel/ niet?

Veel plezier

Opdracht 1.

Routes van de VOC

Hieronder zie je een blanco wereldkaart. Teken in deze kaart de routes van de VOC naar de Oost. Maak gebruik van je tekstboek of internet.

Opdracht 2

Kaart van Indonesië.

Opdracht A. Gebruik een atlas

Kleur Sumatra (rood), Java (blauw), Borneo/ Kalimantan (groen), Celebes/ Sulawesi (bruin), Molukken (paars), Banda-eilanden (geel) en Nieuw Guinea (oranje).

Zet ook op ieder eiland een herkenbare afkorting. Bijvoorbeeld Sumatra (SU).

Opdracht B.

Zoek met behulp van je geschiedenis tekstboek en eventueel internet van welke eilanden de Hollanders specerijen afhaalden. Schrijf de juiste specerijen bij de juiste eilanden.

Opdracht 3 (individueel)

De leerlingen lezen tekst over de eerste Hollanders naar de Oost. Het handboek gaat niet diep in op de voorcompagnieën, toch is dit voor het historisch kunnen redeneren van belang om te kennen. De leerlingen kunnen zo beter ontwikkelingen zien in de economische activiteiten in de Republiek. Ook zullen de leerlingen door deze tekst herbeleven wat de politieke situatie was van de Republiek aan het begin van de zeventiende eeuw in Europa.

Leestekst

Bron: website [geheugenvannederland.nl](http://www.geheugenvannederland.nl) ism scheepsvaartmuseum (bewerkt)

Hollanders naar de Oost

Nederland in de zestiende eeuw

Ondanks de strijd tegen Spanje maakte de handel in Holland tijdens de laatste decennia van de zestiende eeuw een enorme groei door. De Hollanders transporteerden goederen door heel Europa. Een ding was onder Spaans bestuur echter onmogelijk, namelijk handel drijven met gebieden buiten Europa. Echter, nadat enkele Hollandse machthebbers tegen Spanje in opstand waren gekomen trokken de steden zich niets meer aan van het Spaanse gezag en begon men de wereld te verkennen. Veel protestantse kooplieden, geleerden, uitgevers en kaartmakers uit onder andere Antwerpen, vluchtten naar het noorden toen de Spanjaarden als reactie op de opstand de zuidelijke Nederlanden binnenvielen. Deze injectie van financiële middelen en kennis zorgde ervoor dat vooral Amsterdam, dat tot dan toe als handelsstad slechts een ondergeschikte rol had gespeeld, uitgroeide tot de rijkste en grootste stapelmarkt van Europa.

Deze combinatie van rijkdom en nieuw verworven kennis zorgde ervoor dat het mogelijk werd om naar nieuwe handelsgebieden te zoeken. Kooplieden investeerden graag in expedities die werden uitgerust om op zoek te gaan naar waardevolle koopwaar. Vooral het vinden van een zeeroute naar Azië was een belangrijk doel. Sinds 1580 waren de Portugezen, die als enige op Azië voeren, er niet meer in

geslaagd om voldoende Aziatische producten (voornamelijk specerijen) op de Europese markt te brengen om aan de vraag te kunnen voldoen.

De weg naar Azië

Ondertussen hadden de Hollanders voldoende informatie verzameld met betrekking tot routes naar en handelsmogelijkheden en gebruiken in Azië om zelf een poging te willen wagen de weg naar dit gebied te gaan zoeken. De informatie kwam onder andere via-via uit Portugal (kaarten, beschrijvingen en dergelijke), maar ook Hollanders die in dienst van de Portugezen zelf in Azië waren geweest droegen een steentje bij.

Een alternatieve route

Hoewel de Hollanders dus op de hoogte waren van de route die via Kaap de Goede Hoop naar Azië leidde, waren ze niet meteen van plan om dezelfde route als de Portugezen te varen. Hiervoor had men verschillende redenen, namelijk:

- Men dacht dat de route om Afrika veel te gevaarlijk was. In de eerste plaats omdat de Spanjaarden en Portugezen de route bewaakten, maar ook omdat de Zuid Atlantische oceaan onveilig werd gemaakt door Engelse en Franse kapers.
- Men dacht dat een reis via het koele noorden veel gezonder was voor de bemanning.

De hitte eiste tijdens reizen door tropische gebieden immers regelmatig slachtoffers.

- Men dacht dat de noordoostelijke route veel korter was dan alle andere mogelijk routes. Dit was een gevolg van het feit dat men in de zestiende eeuw de wereld veel kleiner schatte. Bovendien had men een verkeerd beeld van de vorm en grootte van Azië

Hoe ziet de noordpool eruit?

In Barentsz.' tijd was er niet veel bekend over het gebied rond de noordpool. Met de wateren ten westen van Scandinavië tot aan de Witte Zee was men, als gevolg van de noordvaart, wel vertrouwd. Ook had een Engelse expeditie rond 1556 al eens de zuidkust van Nova Zembla bereikt. Men vermoedde dat achter Nova Zembla een open zee lag, en een stuk naar het oosten een grote kaap; Kaap Tabin. Na het passeren van deze kaap zou de kust naar het zuiden afbuigen. Schepen zouden

vervolgens via Straat Anian, tussen Azië en Amerika door, Japan en China kunnen bereiken.

Men was het er echter niet over eens of de zeeën in de noordoostelijke gebieden bevaarbaar waren.

Hierover bestonden onder geleerden verschillende opvattingen, namelijk:

- Alle wateren zouden dichtgevroren zijn.
- Het water in de meest noordelijke gebieden zou wel bevroren zijn, maar als je een zo zuidelijk mogelijke koers aanhield, wat betekende dat je zo dicht mogelijk bij de kust moest blijven, zou je zonder problemen door kunnen varen.
- Alleen in de buurt van land zou het water bevroren zijn, omdat op de pool de zon in de zomer 24 uur schijnt, het water op zee zou daardoor opwarmen en niet bevriezen.

Deze laatste opvatting werd onder andere verdedigd door de Amsterdamse geleerde Petrus Plancius, de leermeester van Willem Barentsz. Bovendien achtte Plancius het niet onaannemelijk dat de zuidelijke doorgang tussen Nova Zembla en het vasteland slechts toegang gaf tot een binnenzee. Om deze redenen besloot Barentsz. om Nova Zembla aan de noordkant te passeren.

Vragen bij het leesverhaal

- 1 Noem drie redenen waarom men probeerde een weg naar Azië te vinden via het noorden?

1 .....

2 .....

3 .....

- 2 Waarom was het veiliger een huis te bouwen dan te blijven aan boord van het schip?

.....

Om het huis te bouwen is drijfhout gebruikt dat de mannen op het eiland vonden. Er is maar weinig hout van het schip zelf af gesloopt.

- 3 Waarom heeft men maar weinig hout van het schip zelf gebruikt?

.....

- 4 Eenmaal hebben de mannen het huis warm gestookt met kolen in plaats van hout. Om de warmte vast te houden hadden ze de kieren en de schoorsteen dicht gestopt. De mannen zijn maar net aan de dood ontsnapt. Wat was het gevaar?

.....

- 5 Het was moeilijk voor de mannen om de dagen te tellen. Waarom?

.....

- 6 Waarom zouden de mannen niet veel te doen hebben gehad in de hut?

.....

Antwoorden opdrachten les 1

Opdracht 'Routes van de VOC'

Kaartje moet ongeveer zo er uit zien:

In

ieder geval moet de leerling aangeven dat ze route om de Zuid-Kaap ging. Men monsterde aan in Kaap de Goede Hoop, het eiland Mauritius, en (soms) op Ceylon (thans Sri Lanka).

Opdracht 'Kaart van Indonesië'

Leerlingen moeten zich gehouden hebben aan de kleuropdracht, de eilanden moeten een logische afkorting hebben en de specerijen moeten bij de eilanden geschreven zijn.

Sumatra: palmolie, aardolie, peper

Java

Celebes

Banda- eilanden: mootmuskaat en foelie (is het schilletje van de nootmuskaat)

Molukken: kruidnagel

Ondracht tekst antwoorden

1. De route zou korter, veiliger en gezonder zijn.
2. Betere bescherming tegen kou, ijsberen en drukkrachten van ijs.
3. Men had de hoop nog met dit schip te kunnen vertrekken.
4. Vergiftiging door koolmonoxide.
5. Het was tijdens een paar maanden dag en nacht donker.
6. Kou, gering licht, weinig energie.
7. De koude was levensgevaarlijk.

Les 4. 6.4. Gouden eeuw van wetenschap en kunst

STOFINHOUDELIJK/ 'KENNEN'	
tijdvak	6
kenmerkend aspect	De wetenschappelijke revolutie
thema/vraag	In welk opzicht was het bedrijven van wetenschap in de Gouden Eeuw anders dan in voorgaande eeuwen?
jaartallen	
gebeurtenissen	Wetenschappelijk onderzoeken d.m.v. empirisch onderzoek/ ontwikkeling van natuurkundige wetmatigheden/ de verdere ontwikkeling van wetenschappelijke instrumenten.
personen	Newton, Hugo de Groot, Rembrandt, Van Leeuwenhoek
begrippen	Wetenschappelijke revolutie, empirisme, rationalisme
VAKDIDACTISCH/ 'KUNNEN' (kies voor een les maximaal twee van deze vaardigheden)	
tijdvakken combineren met traditionele historische periodes	
verandering en continuïteit	
soorten verandering onderscheiden	
vraag en hypothese formuleren	
werken met bronnen	
historische verklaringen geven	Leerlingen oefenen aan de hand van een rollenspel historische verklaringen te geven voor tegenstrijdige 'problemen' in de Gouden Eeuw. De leerlingen trainen hiermee binnen domein A: het onderscheid tussen feiten en meningen; - tijd- en plaatsgebondenheid van interpretaties en oordelen afkomstig van personen uit het verleden en afkomstig van hedendaagse personen, onder wie hij zelf; - de rol van waardepatronen in heden en verleden; - het ondersteunen van uitspraken met behulp van argu-

	menten.
verschillende soorten oorzaken en gevolgen onderscheiden	
werken met feit en mening	
werken met tijd- en plaatsgebondenheid bij interpretaties en oordelen	
werken met waardepatronen in heden en verleden	
bij analyses van historische situaties werken met representativiteit	
uitspraken ondersteunen met (historische) argumenten	De leerlingen moeten tijdens het rollenspel in 'de huid van' kruipen. De leerlingen oefenen zo om standpunten aan te dragen die deze persoon zelf uitgesproken zou kunnen hebben. Dit moeten zij zo historisch correct mogelijk doen. In de afgelopen lessen hebben de leerlingen het hele hoofdstuk doorgewerkt. Nu moeten zij in de praktijk laten zien of zij feiten en meningen kunnen onderscheiden en of ze adequate oorzaken en gevolgen kunnen aandragen.
ALGEMEEN DIDACTISCH (samenwerken, informatie verzamelen, samenvatten, ict e.d.)	
AFFECTIEF (leerlingen betrokken maken en houden bij het thema van de les)	
PEDAGOGISCH	
werksfeer	Instructie klassikaal, rollenspel in tweetallen voor de groep.
omgang met elkaar	Respectvol, kritisch maar positief.
maatschappelijke betekenis van het vak	Leerlingen benoemen tegenstrijdige belangen van historische figuren. Leren dat een gebeurtenis op verschillende manieren kan uitpakken. Welke je te lezen krijgt als leerling is de keuze van de samenstellers van het boek. Leerlingen leren kritisch na te denken over historische gebeurtenissen.

Lesorganisatie:

TIJD	LL.ACTIVITEIT	DOC.ACTIVITEIT	INHOUD	WERK- VORM + HULPMID- DELEN	VERANT WOORDING VAN DE KEU- ZES
1-5	Leerlingen ko- men binnen	Heet de leerlingen wel- kom			
5-10	Geven antwoord op de vragen	Vraagt naar de vorige les. Waar waren we en wat weten we nog?	Absolu- tisme en politiek van Lo- dewijk XIV	Klassikaal, vraagge- sprek	
10-25	Leerlingen luis- teren naar do- cent en maken aantekeningen	Legt de samenwer- kingsopdracht uit.	De leer- lingen lezen zich in in hun per- sonage en hun standpunt ten op- zichte van de histori- sche kwestie.	individueel	Om de histori- sche vaardig- heden ade- quaat te trainen krijgen de leer- lingen eerst voorbereidings- tijd. Er wordt een beroep ge- daan op de vol- gende vaardig- heden: - het onder- scheid tus- sen feiten en meningen; - tijd- en plaatsge-

					bondenheid van interpretaties en oordelen afkomstig van personen uit het verleden en afkomstig van hedendaagse personen, onder wie hij zelf; - de rol van waardepatronen in heden en verleden; - het ondersteunen van uitspraken met behulp van argumenten.
25-30	Luisteren naar de uitleg van de opdracht	Legt de samenwerkingsopdracht uit. Legt de nadruk op de historische vaardigheid die geleerd wordt (zie lesplanformulier) en niet zozeer op het 'toneelstukje'.	Leerlingen luisteren naar de docent	Klassikaal	Leerlingen zouden er moeite mee kunnen hebben als ze het idee hebben afgerekend te worden op het toneelspel. Het is belangrijk

					dat de docent nadruk legt op de historische vaardigheid die geoefend wordt.
30-50	Spelen in hun tweetal het rollenspel. Observeren het tweetal en geven een positief kritische feedback op de gebruikte historische argumenten van de 'spelers'.	Zorgt ervoor dat de organisatie ordelijk verloopt. Geeft de tweetallen de mogelijkheid om hun rol te spelen. Observeert hoe het proces van samenwerkend leren (in de tweetallen en als groep) gaat.	Respectvol met elkaar omgaan. Juiste historische argumenten gebruiken. Let op anachronismen	In tweetallen en samen als klas.	De leerlingen zijn in dit proces elkaars peers. De leerlingen geven feedback op de historische argumenten/ wat kan wel en wat kan niet kloppen. De docent springt alleen in als de klas vastloopt met hun historische beredening.

Docentenhandleiding bij les 4

De docent heeft de leerlingen verteld wat de wetenschappelijke revolutie van de zeventiende eeuw inhield en wat deze betekend heeft. Hiermee sluit de docent de verplichte leerinhouden van het hoofdstuk af. De leerlingen hebben in de afgelopen 2 weken inzichten gekregen in het politieke, sociale en economische leven van de zeventiende 'eeuwers', vanuit verschillende perspectieven bekeken.

De samenwerkingsopdracht bij deze les heet 'in de huid van..'. Twee leerlingen krijgen ieder een economisch, sociale of politieke kwestie uit de 17^e eeuw voorgeschoteld (bijvoorbeeld de verhoging op belastingen om kanalen in Amsterdam

te verbreden). Ze moeten ook ieder (aangegeven door de docent) een stelling voor of tegen de kwestie innemen. Ook krijgen de leerlingen van te voren hun personage uit de 17^e eeuw te weten. De leerlingen krijgen dan ieder (individueel) 15 minuten de tijd om middels hun tekstboek zich te verdiepen in hun personage en hun standpunt. In tweetallen moeten ze voor de klas doormiddel van een 'toneelstukje' de ander overtuigen, zo passievol mogelijk, waarom ze voorstander of tegenstander zijn van de kwestie. De toeschouwers laten in een nagesprek weten door wie ze eerder overtuigd waren en waarom. Eventueel kan de docent ervoor kiezen de toeschouwers punten op te laten schrijven. Bij deze opdracht wordt tijdens het samenwerkend leren onderstaande vaardigheden aangeleerd/ aangestipt:

- De leerlingen hebben interactie met elkaar;
- Hebben respect voor elkaar en luisteren naar de argumenten van de ander;
- De leerlingen werken samen tot een product;
- Leerlingen zien de oefening niet als een doel maar als een middel om historische vaardigheden (domein A) aan te leren (zie lesplanformulier);
- Leerlingen geven elkaar positieve feedback.

Bijlage bij les 4.

Docent kopieert de kwesties en geeft ze aan een tweetal. De docent wijst aan wie voorstander of tegenstander van de kwestie/ vraag is.

Kwestie: Het is terecht dat Johan de Witt de schuld kreeg van de oorlog tegen Frankrijk en Engeland. Probeer je het standpunt van jouw personage met ten minste 3 argumenten te bekrachtigen.

Personen: Johan de Witt, Nederlandse burgers die ontevreden waren over Johan de Witt

Kwestie: Door de wetenschappelijke revolutie kwam ook het Droit Devin van de absolute vorst onder vuur te liggen.

Personen: Lodewijk XIV en Isaac Newton

Kwestie: Het is terecht dat de Nederlandse zeventiende eeuw 'De Gouden Eeuw' werd genoemd.

Personen: Amsterdamse patriciër en een boer uit Oost- Nederland

Les 5. Nadenken over het vak geschiedenis

Doelstellingen:

STOFINHOUDELIJK/ 'KENNEN'	
tijdvak	Tijd van regenten en vorsten
kenmerkend aspect	Wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van de wereldeconomie
thema/vraag	Beeldvorming door de jaren heen over Jan Pieterszoon Coen
jaartallen	Eind zestiende begin zeventiende eeuw
gebeurtenissen	Rol van JPC in Indonesië en de receptie daarvan toen en tegenwoordig
personen	Jan Pieterszoon Coen
begrippen	
VAKDIDACTISCH/ 'KUNNEN' (kies voor een les maximaal twee van deze vaardigheden)	
tijdvakken combineren met traditionele historische periodes	
verandering en continuïteit	
soorten verandering onderscheiden	
vraag en hypothese formuleren	
werken met bronnen	Leerlingen lezen een aantal bronnen en daar trekken ze conclusies uit.. Leerlingen kunnen door de soort bron en de herkomst van de bron de mate van betrouwbaarheid meten.
historische verklaringen geven	Leerlingen geven een verklaring over de verschillende meningen die mensen (door de tijd heen) hebben over JPC.
verschillende soorten oorzaken en gevolgen onderscheiden	
werken met feit en mening	Leerlingen leren feiten en meningen uit de bronnen te halen. Misbruiken de vervaardigers van de bronnen geschie-

	denis om hun mening meer kracht te geven? Waaruit blijkt dat?
werken met tijd- en plaatsgebondenheid bij interpretaties en oordelen	Leerlingen krijgen een aantal bronnen te lezen die gaan over de beeldvorming van Jan Pieterszoon Coen in verschillende tijdvakken. De leerlingen moeten proberen te verklaren waarom men in de zeventiende eeuw anders over hem dacht dan tegenwoordig (veranderend mensbeeld, economische motieven)
werken met waardepatronen in heden en verleden	Zie bovenstaande.
bij analyses van historische situaties werken met representativiteit	
uitspraken ondersteunen met (historische) argumenten	
ALGEMEEN DIDACTISCH (De leerlingen lezen/ bekijken na instructie eerst zelfstandig de bronnen en proberen antwoorden te formuleren voor de discussie. Na een paar minuten volgt er een discussie over veranderende beeldvorming door de geschiedenis heen.	
AFFECTIEF (Leerlingen wordt eerst gevraagd om te herhalen waar we de afgelopen dagen mee bezig zijn geweest) Er wordt instructie gegeven over het nut van het vak geschiedenis en dat deze niet vaststaat.	
PEDAGOGISCH (persoonlijk doel: lukt het mij om de leerlingen na te laten denken over het vak geschiedenis en de continue veranderende beeldvorming over gebeurtenissen. Lukt het leerlingen door middel van een discussie een onderbouwde mening te geven over het vak geschiedenis als wetenschap?	
werksfeer	Leerlingen zitten in tweetallen of alleen en luisteren naar de docent. De docent legt uit hoe de discussie zal verlopen en wat de regels zijn.
omgang met elkaar	Leerlingen luisteren naar elkaar en hebben respect voor elkaars antwoorden. Laten elkaar uitpraten
maatschappelijke betekenis van het vak	De maatschappelijke betekenis zit voornamelijk in het idee dat geschiedenis (of de kijk daarop) continu onderhevig is aan veranderingen. Welke veranderingen zorgen dan voor deze andere kijk? En wat zegt dit over geschiedenis als wetenschap (serieus te nemen of niet?)

Lesorganisatie:

TIJD	LL.ACTIVITEIT	DOC.ACTIVITEIT	INHOUD	WERKVORM + HULPMID- DELEN	VERANT- WOORDING VAN DE KEU- ZES
13:00- 13:07	Leerlingen komen binnen. Net na de pauze moeten ze eerst naar hun eigen stamlokaal om hun spullen te pakken. Mijn les is afhankelijk van de vloedheid van collega's (om die deur open te doen)	Heet de leerlingen welkom	Leerlingen welkom heten in de les. Sommige leerlingen hebben het nodig om (her)bevestigd te worden dat ze er mogen zijn.		
13:07- 13:15	Geven antwoord op de vragen van de docent	Docent stelt vragen om de aanvangskennis voor de opdrachten op te roepen.	Nadenken over de lesstof van geschiedenis. Waar waren we, wat weet ik nog?	Klassikaal vragen stellen.	Leerlingen weten met een paar vragen (door te antwoorden of door luisteren) waar we ook alweer 'zitten' met geschiedenis.
13:15- 13:22	Luisteren naar de instructie van de docent	Docent legt uit wat de leerlingen met de stencils moeten doen.	Luisteren en opdracht omzetten in (gewenste) daden.	Stencils met bronnen over	Als docent vind ik het belangrijk dat leerlingen nadenken over het vak geschiedenis en haar maatschappelijk vormende rol.
13:22- 13:30	Leerlingen lezen (zelfstandig) de bronnen en proberen	Docent zorgt ervoor dat de leerlingen in alle rust de bronnen	Zelfstandig kunnen lezen, verschillende	Zelfstandig	Docenten vindt het belangrijk dat leerlingen

	vast een antwoord te formuleren op de discussievragen.	kunnen lezen. Helpt wanneer ze moeite hebben met een bron.	meningen kunnen ontdekken en verklaren.		eerst zelfstandig input opdoen alvorens ze kunnen mee discussiëren. Zo komen ze goed beslagen ten ijs.
13:30-13:45	Leerlingen overleggen en discussiëren met hun maatje	Docent zorgt ervoor dat de leerlingen in tweetallen kunnen overleggen en discussiëren.	Samenwerken, begrip hebben voor ander-mans zienswijze.	In tweetallen	Leerlingen kunnen er achter komen dat hun mening niet goed onderbouwd is. Leerlingen kunnen van elkaar nieuwe inzichten krijgen.
13:45-13:55	Leerlingen geven hun mening/ zienswijze op de veranderende (maatschappelijke) beeldvorming van JPC	Docent stelt vragen. Motiveert leerlingen antwoorden te geven en uit te leggen. Zorgt ervoor dat de discussie ordelijk verloopt.	Naar elkaar kunnen luisteren. Verwoorden wat ze van de veranderende beelden door de geschiedenis vinden. Verwoorden wat dit voor het vak geschiedenis betekent.	Groepsge-sprek	

Docentenhandleiding bij les 5

De gehele les zal in het teken staan van een 'denken-delen- uitwisselen'- samenwerkingsopdracht.

Denken over geschiedenis

Beeldvorming over Jan Pieterszoon Coen

Bij deze opdracht gaan de leerlingen nadenken over de maatschappelijke betekenis van het vak geschiedenis. In het werkboek gaat een stukje tekst over de VOC en Jan Pieterszoon Coen. De (maatschappelijke) mening over de manier van optreden van Coen in de Oost is door de tijd heen veranderd. Aan de hand van onderstaande bronnen hebben we mooie voorbeelden van het dynamische (veranderende) karakter van geschiedenis. De docent laat de leerlingen de bronnen doorlezen. De docent kan een keus maken om een aantal bronnen te schrappen. De leerlingen proberen voor zichzelf vast de discussievragen te beantwoorden. Daarna gaan ze in tweetallen de discussievragen bespreken. Hoe denkt persoon A erover en waarom. Het is belangrijk dat er doorgevraagd wordt tijdens het 'delen'. De docent loopt rond om te 'controleren' of ieder tweetal (en daarmee ook de afzonderlijke leden) respectvol met elkaar discussieert en of de meningen goed onderbouwd zijn. Dit kan hij niet bij iedereen pijlen. Tijdens het uitwisselen gaat de klassendiscussie over het continu veranderende karakter van geschiedenis. De docent bespreekt met de leerlingen wat de perceptie op veranderende beeldvorming door de geschiedenis voor invloed heeft om geschiedenis(onderwijs). Dit kan een eindeloze discussie worden. Als docent ben je wel bezig om de leerlingen na te laten denken over het vak geschiedenis en de waarde daarvan (kan tijdsbepalend zijn).

Coen is in principe inwisselbaar voor andere personen. Toevallig hoort Coen bij dit tijdvak en is hij door de jaren heen verheerlijkt of juist verguisd.

Opdracht bij les 5

Veranderende beeldvorming over Jan Pieterszoon Coen.

Lees de bronnen en beantwoord eerst voor jezelf, daarna in je tweetal en daarna met de klas de volgende opdrachten

Opdrachten:

- 1) Worden in de teksten **waardeoordelen** 'uitgesproken' of **beschrijvingen gegeven** (en zijn de beschrijvingen zo objectief mogelijk weergegeven of waardeoordelend). Onderstreep de zinnen waaruit dat blijkt.
- 2) Omcirkel de historische begrippen die je nog niet goed kent (bijvoorbeeld 'Heren Zeventien')
- 3) Bepaal de betrouwbaarheid van de bronnen. Waaruit blijkt dat de bronnen wel/niet betrouwbaar zijn?

Discussievragen:

Heeft geschiedenis enige waarde als denkbelden en percepties steeds veranderen (vooral als je geschiedenis vergelijkt met andere wetenschappen)?

Kun je verklaringen geven voor de veranderende beeldvorming over Jan Pieterszoon Coen?

Doen sommige bronnen afbreuk aan de waardering van de persoon in de eigen tijd? Het nut/ onnut van deze opdracht.

Op de website van de gemeente Hoorn

Standbeeld Jan Pietersz. Coen

Midden op het plein Roode Steen, de plaats waar vroeger de kaasmarkt werd gehouden, staat het bronzen standbeeld van Jan Pietersz. Coen. Coen, geboren in Hoorn, was gouverneur-generaal van de Verenigde Oostindische Compagnie en grondlegger van Batavia, het huidige Djakarta. Hij leefde van 1587 tot 1629.

Zijn doel was één groot rijk te stichten en een voordelig handelsmonopolie te verkrijgen. Daartoe schuwde hij niet de

superioriteit van het blanke ras te preken en moorddadig op te treden tegen onschuldige eilandbewoners.

Het standbeeld werd gemaakt ter gelegenheid van de 300-ste geboortedag van Coen. Het ontwerp is van Ferdinand Leenhoff, hoogleraar aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam.

Het plein is genoemd naar de rode steen in het trottoir naast het standbeeld, waar terechtstellingen werden voltrokken.

Jan en Annie Romein schrijven in hun boek 'Erflaters van onze beschaving' (1977)

Onze Nederlandse geschiedenis kent meer grote mannen dan helden. Men mag dat toeschrijven aan het befaamde nationale tekort aan fantasie dan wel aan een zeer democratisch gebrek aan allure, aan dat imponerende vertoon dat zo gemakkelijk de legendevorming in de hand werkt, aan de kleinheid der verhoudingen ook, waardoor zo velen de held in menselijk en al te menselijk formaat kenden, vóór het bovenmenselijk voor hem werd opgeëist.

Daar komt nog bij, dat er voor een cultuurvolk een ernstig obstakel bestaat in het onderkennen van zijn helden: de geordende geschiedschrijving. Voor we die kenden was de schifting feilloos: de held leefde stralend en in alles bovennatuurlijk volmaakt voort in heldendicht en verhaal, de man van verdienste werd eenvoudig na een paar generaties.

Wanneer wij vaststellen, dat Coen geen nationale held is, dan houdt dat geen oordeelvelling over zijn moed, beleid en trouw in, maar slechts de formulering van het feit, dat de volksverbeelding geen vat heeft gekregen op deze stoeve gestalte, gelijk op de verhevene van Oranje of op de rondborstige van Michiel Adriaansz. Wie na drie eeuwen een poging wil doen in een gefundeerde biografie die gestalte in levende lijve voor de geest te roepen, zal weinig moeite hebben met het verwijderen van de woekeringen der legende. Maar hij zal, wil hij slagen, welbewust afstand moeten doen van de pleittoon, van het: bedenk in welk een ruwe tijd, onder welke uitzonderlijke omstandigheden Coen leefde en werkte. Want hij zal ons Coen moeten uitbeelden als een component van die tijd en niet als een ethische twintigste eeuw, die goedschiks-kwaadschiks zijn rol in die ruwe eeuw heeft moeten spelen. Zulk een biografie zou een waardevolle aanwinst van onze historische literatuur zijn. Het

spreekt vanzelf, dat deze korte schets niet meer pretendeert dan te doen beseffen, dat wij zo'n biografie nog altijd missen.

Het ontbreken van gegevens laat ons de vrijheid een tafereel te schilderen in de geest van het 'ferme jongens, stoere knapen' van de jonge Coen, zwervend langs de haven en de zeedijk van Hoorn, zijn adelaarsblik turend over het wijde water, dromend van roem en avontuur. Maar bij de latere Coen, de verbeterene, autoritaire, de man zonder vrienden en zonder glimlach.

Online Postzegelmagazine

[Nooit een postzegel voor Jan Pieterszoon Coen](#)

Ook vreemd is dat er in ons land nooit een postzegel aan deze grote vaderlander is gewijd. Zo gingen de Coen-jubileumjaren 1929, 1937, 1979 en 1987 in filatelistische stilte voorbij terwijl andere verdienstelijke personen uit de Nederlandse historie wél hun n postzegel kregen ondanks dat ze bij het grote publiek totaal onbekend waren (en zijn). De verklaring moeten we in de politiek zoeken. Linkse politici verfoeien van nature de koloniale geschiedenis van Nederland en willen daaraan niet herinnerd worden. Lange tijd meende men ook te moeten uitkijken voor Indonesische lange tenen, immers een dogma van Indonesische nationalisten is dat de koloniale tijd een tijd van onderdrukking was met Jan Pieterszoon Coen als symbool. Ik en het merendeel der Indonesiërs vinden dat zeer overdreven.

Reacties op Indonesische film over de Nederlandse kolonisatie

Niek Jansen zegt: [zondag 6 september 2009, 12:51 uur](#)

Ik ben ook op de Banda eilanden geweest en heb een museum bezocht waar tot mijn verbazing Japanse zwaardvechters in nogal bloederige schilderijen Molukse inlanders onthoofden. Die Japanse zwaardvechters waren ingehuurd door Jan Pietersz. Coen, die daar een genocide heeft laten uitvoeren om de muskaatoogst geheel in handen te krijgen. In een Engelstalig boek (titel en auteur vergeten) wordt deze zwarte bladzijde in onze koloniale geschiedenis beschreven waarin zo'n 10.000 Molukkers zijn omgebracht. Ik wist niets van die geschiedenis af en ging daarom het V.O.C. museum in Hoorn bezoeken in de verwachting daar meer te weten te komen. In een video krijg ik te horen hoe integer en betrouwbaar Gouverneur Generaal Jan Pietsz, Coen was enz.; kortom alleen maar positieve zaken over de man en zijn beleid in toenmalig Nederl.Indie. In de vitrine bij de ingang van het museum lag hetzelfde

de boek, waarin wordt aangetoond dat hij een massamoordenaar was, wreed en zonder enig mededogen. Ik schreef daarop een brief vanuit België, waar ik woonde, om hun te wijzen op hun educatieve plicht de bezoekers meer objectief voor te lichten over de juiste gang van zaken en ook over de slechte kanten van het kolonialisme i.p.v. ons eenzijdig en triomfantelijk over de grootsheid van de V.O.C. te informeren. Ik kreeg een arrogante reactie terug dat 'wij toch ook niet gaan zeuren over de Tiendaagse Veldtocht'. De brief had een Belgische postzegel.

Zo worden wij dus misleid over onze eigen (koloniale) geschiedenis. Ik herinner me ook de heftige nationale opwinding toen R.Hueting in de 60-er jaren verslag deed van oorlogsmisdaden gepleegd door Nederl. militairen. Dat kon toch niet!!

Website 400 jaar VOC

Over beleid Jan Pieterszoon Coen (in de eigen tijd)

Coens politiek wekte grote weerstand op bij zijn voorganger Laurens Reaal. Deze probeerde de leiding van de compagnie - de 'Heeren Zeventien' - ervan te overtuigen dat Coens voorstellen onmenselijk waren en de Compagnie geen goed zouden doen. "We kunnen niet verwachten dat lieden die Indië kennen daarheen zullen gaan om zich te laten gebruiken als beulen en bewakers van een kudde slaven", argumenteerde Reaal. "Door het vermoorden en martelen van de bevolking zullen we Nederland berucht maken als de wreedste natie ter wereld. De Indiërs zullen doodhonger en aan dode mensen zal weinig zijn te verdienen." Reaals bezwaren werden weggewimpeld. De Heeren Zeventien beslisten dat Coens politiek de meest winstgevende was en moest worden doorgevoerd.

Algemene beschouwingen in 2006

Tijdens de Algemene beschouwingen in 2006 introduceerde toenmalig minister-president J.P.Balkenende de term VOC-mentaliteit. Hij reageerde met zijn uitspraak op Femke Halsema in een debat over de economische opleving:

"Ik begrijp niet waarom u hier zo negatief en vervelend over doet. (...) Laten we blij zijn met elkaar! Laten wij optimistisch zijn! Laten we zeggen: Nederland kan het weer! Die VOC-mentaliteit, over grenzen heen kijken, dynamiek! Toch.."

Hij verwees m.a.w. naar de Gouden Eeuw en naar een geschiedenis waar de Hori-nees Jan Pieterszoon Coen model voor staat. Een geschiedenis van: daadkracht en

durf, van nieuwe initiatieven, risico's durven nemen en handen uit de mouwen. Maar: "het is ook een geschiedenis", zo werd hem later voor de voeten geworpen, "van moord en doodslag, roof, annexatie, imperialisme en het recht van de sterkste".

In jullie handboek (thema van hoofdstuk 6)

Journalist in het Handelsblad van oktober 1887

'Mannen als Coen spreken tot de verbeelding. Zij zijn voor den Nederlander de toonbeelden van burgerjongens, die door eigen hand en eigen hoofd zich met eere een weg hebben gebaad tot onder vorsten en die niet alleen zich zelve maar in de eerste plaats hun land met roem hebben overladen.'

Op de website van de SP

Coentunnel wordt Max Havelaartunnel

Soms kan een land trots zijn op zijn geschiedenis en dat ook uitdragen. Soms doet een land er verstandig aan te erkennen dat inzichten gewijzigd zijn. ....

De Heren Zeventien (nu zou dat de Raad van Bestuur heten) huurden Jan Pieterszoon Coen in om de doelstellingen van de VOC uit te voeren. En dat deed hij zeer voortvarend. Coen, 'de man zonder glimlach', had op 30 mei 1619 op Java de stad Jakarta veroverd en verwoest. Op de ruïnes vestigde hij de stad Batavia. Onder zijn stelregel 'geen handel zonder oorlog' werd nagenoeg de hele bevolking van de Banda-eilanden uitgemoord. Andere tochten en acties zouden volgen. Want voor de alleenhandel zou men zich niet ontzien "alle onrechtvaardige, ja barbarische middelen bij de hand te nemen," zoals Coen schreef in een brief aan zijn opdrachtgevers, de Heren Zeventien in Amsterdam.

Maar nu rijst de vraag hoe trots mag Nederland daarop zijn? Het straatbeeld van Amsterdam kent ook na 400 jaar vele locaties waar monumenten naar het verleden in de Oost verwijzen: de VVV organiseert zelfs een VOC-tours langs deze monumenten. Jan Pieterszoon Coen hangt maar liefst vijf keer gebakken van klei of uitgehakt in natuursteen langs de weg, waarvan drie keer meer dan levensgroot. Op zijn standbeeld bij de Beurs van Berlage staat de beroemde aanmoediging van Coen te lezen: "Dispereert niet". De volledige tekst gaat zo: "Dispereert niet, ontziet uw vijanden niet, er is in de wereld niets dat ons kan hinderen noch deren, want God is met ons." Vernietigen, verwoesten, dood en verderf zaaien, alles ten dienste van de han-

del in specerijen en andere kostbaarheden, maar wel goedgekeurd door God zelf. Jan Pieterszoon Coen was niet alleen koopman en diplomaat, maar hij was tevens wetgever en generaal en nu juist dat laatste wordt het liefst onder het tapijt gemoffeld.

Hoeveel eer mag deze Jan Pieterszoon Coen nu ten deel vallen? Anders gezegd: hoe trots kunnen we vandaag de dag nog zijn op datgene wat hij vertegenwoordigde? In de geschiedenisboeken van tegenwoordig staan zijn daden én wandaden behoorlijk objectief beschreven. Het wordt dus tijd daar op straat ook iets aan te doen. De gemeente Amsterdam doet er goed aan om de VOC herdenking aan te grijpen om iets van de heldenverering recht te trekken. Mijn voorstel is: geef de Coentunnel een andere naam. Ook de Vrijheidslaan had ooit een andere naam (Stalinlaan)

5.2. aanbevelingen om samenwerkend leren te implementeren in het bestaande onderwijscurriculum

Vanuit mijn theoretisch kader en praktijkonderzoek destilleer ik een aantal vaardigheden die getraind worden tijdens het leren samenwerken en samenwerkend leren:

- ☐ Emoties herkennen en hierop adequaat gedrag vertonen.
- ☐ Effectief contact maken
- ☐ Omgaan met aanrakingen
- ☐ Mensen aankijken en adequaat communiceren
- ☐ Lichaamstaal herkennen en verbinding tot stand brengen
- ☐ Gewenst gedrag in situatie
- ☐ Stresherkenning en omgang
- ☐ Assertiviteit en weerbaarheid
- ☐ Keuzes maken
- ☐ Rekening houden met anderen
- ☐ Gevoelsherkenning
- ☐ Concentratie en focus
- ☐ Samenwerken
- ☐ Opdrachten afronden

Het probleem dat als aanleiding voor dit onderzoek (uitval van onze leerlingen binnen het MBO en HBO tegen gaan) diende kan alleen optimaal opgelost worden als de schoolleiding:

1. Meer tijd en (expliciete) aandacht besteden aan de ambitie 'samenwerking'. Niet alleen in toespraken, bijvoorbeeld. tijdens teamoverleggen. De werkgroep 'samenwerkend leren' moet meer spreektijd krijgen tijdens vergaderingen en handreikingen kunnen en mogen doen naar docenten. Informatie is bij de werkgroep te halen.
2. Ondersteuning bij de invoering van samenwerkend leren door de is een belangrijke randvoorwaarde bij succesvolle invoering van samenwerkend leren. De schoolleiding moet niet alleen in de maar ook daarna het vernieuwingsproces op

hoofdpijnen blijven sturen. De ambitie 'samenwerking' kan meer inhoud worden gegeven door bijv. het stellen van (sub)doelen in de verschillende fasen van de totale planning bij de invoering van een doorlopende leerlijn. In het tweede subhoofdstuk van dit vijfde hoofdstuk doe ik een eerste voorstel voor een dergelijke leerlijn. De doelen moeten helder en concreet zijn. Door (half)jaarlijks te evalueren verkrijgt de schoolleiding en de werkgroep inzicht in de voortgang van de invoering van deze ambitie.

- 3 De schoolleiding kan faciliteiten ter beschikking stellen, bijvoorbeeld in de vorm van taakuren. Docenten die taakuren krijgen, hebben (in principe) tijd om deze ambitie meer vorm te geven.
- 4 Een ander aspect van de ondersteuning door het management is het helder omschrijven van de taken en bevoegdheden van de leden van een projectteam (bijv. functionele groep) dat verantwoordelijk is voor de invoering van samenwerkend leren. Deze functionele groep kan zich o.a. richten op het volgende:
  - a. Bij het opstellen van samenwerkingsopdrachten/-werkvormen dient meer aandacht te worden besteed aan specifieke taken en rollen binnen de samenwerkingsgroepen. Eén van de vragen die deze groep zou kunnen gaan beantwoorden is 'kunnen we een basisset aan taken en rollen ontwikkelen die bij elk vak kan worden gebruikt?'. Het hebben van een dergelijke basisset scheelt veel ontwikkelingstijd. Deze 'gewonnen' tijd kan dan weer worden besteed aan de vaktechnische component van de samenwerkingsopdracht.
  - b. Bij het werken met samenwerkingsopdrachten/-werkvormen dient meer aandacht te worden besteed aan de groepsindeling. De functionele groep kan bijv. richtlijnen opstellen waarin wordt aangegeven bij welke opdrachten (soort vraag) welke groepen het meest geschikt zijn.
  - c. Bij het beoordelen van samenwerkingsopdrachten/-werkvormen dient meer aandacht te worden besteed aan de beoordeling. Gemaakt werkt dient vaker individueel beoordeeld te worden liefst in combinatie met een groepscijfer. De functionele groep kan werken aan de verschillende manieren van individuele en groepstoetsing. Bijvoorbeeld: pas aan het einde van de groepsopdracht wordt een leerling door de docent aangewezen om een (eind)presentatie te houden, of iedere leerling krijgt een individuele toets (schriftelijk of mondeling), etc.

d. Er moet expliciet (meer) aandacht worden besteed aan de ontwikkeling van sociale vaardigheden. Het is onjuist te veronderstellen dat deze door leerlingen vanzelf worden aangeleerd. De functionele groep kan specifieke taken (en rollen) ontwikkelen waarin deze vaardigheden aan bod komen.

e. Onder leiding van de functionele groep kunnen een aantal samenwerkingsopdrachten worden getest in verschillende klassen. Naderhand dienen de opdrachten te worden geëvalueerd en waar nodig te worden bijgesteld.

f. Welke samenwerkingsopdrachten/-vormen hebben alle docenten inmiddels verzameld in hun eigen archief? Zijn deze geschikt om te delen met elkaar?

5.2.1. Voorstel werkvormen

Ebbens (2005) geeft in zijn boek een uitgebreid overzicht van mogelijke werkvormen voor samenwerkend leren. Alle varianten komen in meer of mindere mate tegemoet aan de eerder genoemde randvoorwaarden voor het samenwerkend leren. Daarnaast hebben de werkvormen volgende eigenschappen:

1. er werken 2 of meer leerlingen samen
2. leerlingen in de groep hebben verschillende rollen
3. leerlingen ondersteunen elkaars leerproces
4. er is enige voorbereiding vereist

Basaal:

Check in Duo's (varianties)

Docent laat tweetallen samenstellen of stelt samen

1e variant: leerlingen werken individueel een opdracht uit. Vervolgens vergelijken ze de antwoorden met elkaar. Bij een gelijkgestemd antwoord door naar een volgende vraag. Bij twijfel 'discussiëren' de leerlingen over een mogelijk goed antwoord. Eigen denkproces wordt bevestigd of aangepast/ aangescherpt.

2e variant: leerlingen werken gelijk al samen aan een opdracht. Middels overleg en discussie komt er een antwoord dat door beiden geformuleerd is.

Midden-variant:

Denken-Delen-Uitwisselen (meerdere varianties mogelijk)

Eerst leerlingen individueel laten denken over een vraag/ probleem. Vervolgens moeten leerlingen een oplossing met hun buurman/-vrouw overleggen (vergelijk check in duo's). Daarna wordt de vraag/ probleem in een klassendiscussie besproken.

Expertmodel in groepjes:

Hier zijn groepjes gevormd. Vaardigheden als overleggen, afstemmen en rolverdeling zijn hier belangrijk. De groepjes krijgen een onderwerp waar ze een presentatie over moeten geven (kwaliteit en kwantiteit door de docent te bepalen). Regels hoe je met elkaar omgaat moeten bekend zijn. Wat is het plan van aanpak van de groep? Wie doet wat? – zijn vragen die de leerlingen in de groep zich moeten stellen. Het gaat hier om het uiten van sociale vaardigheden gekoppeld met intellectuele verrijking.

5.3 voorstel doorlopende leerlijn

Eerder in dit meesterstuk gaf ik aan dat gezien de tijd en ruimte van dit onderzoek een doorlopende leerlijn uitdenken, uitproberen, monitoren en evalueren niet mogelijk is. Met dit onderzoek probeerde ik een antwoord te vinden hoe leren samenwerken bij kinderen met autisme bewerkstelligd kan worden. In dit hoofdstuk zal ik met behulp van mijn bevindingen een advies geven voor een dergelijke doorlopende leerlijn. De leerlijn wordt ingezet om een discussie in het docententeam te bewerkstelligen. Collega's kunnen mijn advies bekritisieren en aanvullen. Het voornaamste is dat via literatuurstudie en praktijkervaring een onderbouwd advies is ontstaan over hoe leren samenwerken en samenwerkend leren bewerkstelligd kan worden bij leerlingen met PDD NOS bij ons op school. Het doel van onze school is de leerlingen handvatten te bieden voor de problematiek die elke leerling heeft. De leerling moet weten wat zijn stoornis is en belangrijker, handvatten voor zich zelf hebben om hiermee om te gaan. Op deze manier kan de leerling zijn diploma halen en doorstromen naar een MBO of HBO om in de toekomst te participeren in een (inclusieve) samenleving.

Uitgangspunten met betrekking tot samenwerkend leren

Hieronder worden de uitgangspunten beschreven waaraan een leerling moet voldoen bij het verlaten van de school met een diploma. Er wordt onderscheid gemaakt tussen VMBO- en HAVO leerlingen.

- De VMBO leerling moet na het behalen van zijn diploma in staat zijn te samenwerken in een team en binnen een organisatie.
- De HAVO leerling moet na het behalen van zijn diploma in staat zijn intensief met elkaar te kunnen samenwerken om gezamenlijk de gewenste doelstellingen te behalen.
- De HAVO leerlingen zijn afhankelijk van elkaar om het gewenste resultaat te bereiken.

Wat wordt er van de VMBO leerling verwacht

Onderdeel van deze visie is onder meer het *leren samenwerken* voor de VMBO leerling. Er moet de leerling allereerst geleerd worden hoe deze moet samenwerken. Hiervoor zijn verschillende sociale vaardigheden vereist waarover sommige leerlingen niet beschikken of de leerling is belemmerd vanwege zijn of haar stoornis. Ook dient het doel duidelijk gemaakt te worden waarom het nu zo belangrijk is dat leerlingen *leren samenwerken*. De noodzaak moet duidelijk worden dat leerlingen in hun vervolgstudie of werkveld hier dagelijks mee te maken krijgen. Zonder deze competentie is het deelnemen aan een inclusieve samenleving niet mogelijk.

Er zal door middel van een competentieformulier moeten worden getoetst of de leerling kan samenwerken. Deze toetsing kan vervolgens worden doorgegeven aan de vervolgstudie zodat deze een helder beeld heeft over deze competentie. Deze competentie *leren samenwerken* zal onderdeel van het totale handelingsplan zijn.

Wat wordt er van de Havo leerling verwacht

Voor de Havo leerlingen geldt, evenals voor het VMBO, dat deze leerlingen moeten *leren samenwerken*. Een Havo leerling moet echter ook *samenwerkend kunnen leren*. Leerlingen moeten elkaar cognitief versterken. Havo leerlingen hebben de expertise van elkaar nodig om het gewenste resultaat te bereiken.

5.3.1. Plan van aanpak

In dit plan van aanpak word er beschreven hoe de competentie: *leren samenwerken* en de competentie: *samenwerkend leren* zal worden geïmplementeerd in de organisatie.

Samenwerkend leren of *leren samenwerken* zal gekoppeld worden aan een competentie die de leerling moet ontwikkelen. De ontwikkeling van deze competentie

zal in een doorlopende leerlijn plaatsvinden. De duur van deze leerlijn is verspreid over het gehele schooltraject. Na elk schooljaar zal er gekeken worden in hoeverre deze competentie ontwikkeld is. Dit is ook het moment om aan de ouders of verzorgenden deze ontwikkeling te laten zien. Aan het eind van het schooltraject moet voor zowel ouders als leerling duidelijk zijn in hoeverre deze competentie ontwikkeld is en er moet duidelijkheid zijn om mogelijk de overstap naar vervolgonderwijs te maken. Dit zal samengaan met de overige competenties die leerlingen moeten ontwikkelen.

Er zal sprake moeten zijn van maatwerk omdat elke leerling in een individueel traject aan zijn competentie zal gaan werken.

Per leerjaar zal de competentie anders zijn ingericht. In het begin van het schooltraject zal de nadruk liggen op het aanleren van sociale vaardigheden. Er zullen allereerst aan een aantal voorwaarden moeten worden voldaan om überhaupt te kunnen samenwerken. De nadruk hiervoor zal vooral in de onderbouw liggen.

Als de basis hiervoor is gelegd kan er worden samengewerkt. Op dit punt kan de samenwerken intensievere vormen aannemen. Denk hierbij aan uitgebreidere opdrachten of het afstemmen van de verschillende taken. Het plannen en organiseren van een opdracht en de taakverdeling die hierbij hoort. Ook hierbij dient de docent dit te begeleiden.

Mochten leerlingen over deze vaardigheden beschikken dan kan er gedacht worden aan nog vrijere en grotere opdrachten en het loslaten van de leerlingen.

De Havo leerlingen moeten worden geleerd om elkaar te versterken zodat er sprake is van cognitieve verrijking. De leerlingen kunnen elkaar verdiepvragen stellen zodat deze elkaar op andere inzichten kunnen brengen.

5.3.2.Planning en implementatie

Om *samenwerkend leren* en *leren samenwerken* in een organisatie in te voeren moet als eerste de organisatie er achter staan. Het is van groot belang dat er draagvlak ontstaat onder alle medewerkers van de organisatie. Alle medewerkers van een school, facilitair medewerker, ondersteund personeel, docenten als directie moet overtuigd zijn van de meerwaarde van deze competentie. Dit kan voor medewerkers een verandering betekenen in de aanpak die ze jaren gewend waren. Voorbeelden hiervan zijn het meer loslaten van de eigen structuur en ruimte bieden voor vrijere situaties. Medewerkers behoeven waar nodig begeleiding of kunnen cursussen vol-

gen. Het totale invoeringstraject zal 5 jaar in beslag nemen. In het schema hieronder staat op welke wijze het invoeringstraject plaatsvindt.

	Schakel / 1e klas	2e klas	3e klas	4e klas	5e klas
2011 / 2012					
	Door middel van gezelschapsspellen word er samengewerkt. Er word op een amuserende wijze gewerkt. Aandacht ligt op omgangsvormen				
2012 / 2013					
	Door middel van gezelschapsspellen word er samengewerkt. Er word op een amuserende wijze gewerkt. Aandacht ligt op omgangsvormen	Het belang van leren samenwerken word uitgelegd. Per periode word er 1 opdracht gezamenlijk ingeleverd.			
2013 / 2014					
	Door middel van gezelschapsspellen word er samengewerkt. Er word op een amuserende wijze gewerkt. Aandacht ligt op omgangsvormen	Het belang van leren samenwerken word uitgelegd. Per periode word er 1 opdracht gezamenlijk ingeleverd.	Er word intensiever en vaker samengewerkt. Per vak per periode 1 opdracht.		
		6 opdrachten in totaal in een jaar.	Per periode per vak		
2014 / 2015					
	Door middel van gezelschapsspellen word er samengewerkt. Er word op een amuserende wijze gewerkt. Aandacht ligt op omgangsvormen	Het belang van leren samenwerken word uitgelegd. Per periode word er 1 opdracht gezamenlijk ingeleverd.	Er word intensiever en vaker samengewerkt. Per vak per periode 1 opdracht.	Leerlingen kunnen zelfstandig samenwerken. Er worden enkele grote projecten gezamenlijk gemaakt.	
2015 / 2016					
	Door middel van gezelschapsspellen word er samengewerkt. Er word op een amuserende wijze gewerkt. Aandacht ligt op omgangsvormen	Het belang van leren samenwerken word uitgelegd. Per periode word er 1 opdracht gezamenlijk ingeleverd.	Er word intensiever en vaker samengewerkt. Per vak per periode 1 opdracht.	Leerlingen kunnen zelfstandig samenwerken. Er worden enkele grote projecten gezamenlijk gemaakt.	Havo leerlingen werken intensief samen en zijn afhankelijk van elkaar
	* Havo leert naast leren samenwerken ook samenwerkend leren				

De doorlopende leerlijn kent een zorgvuldige opbouw in complexiteit en moeilijkheidsgraad. De leerlingen worden geleidelijk voorbereid in procesmatige planning, besluitvorming, communicatie en creatieve samenwerking.

Hoofdstuk 6 literatuurlijst

Primaire bronnen:

Notulen van de lesplaatsoverleggen, juni 2010.

Notulen van de vergaderingen van de werkgroep 'samenwerkend leren', oktober 2010, december 2010, maart 2011 en mei 2011.

Secundaire bronnen:

Boeken

Adams, W.V. en D.V. Sheslow (1983) *A developmental perspective of adolescence*, in: E. Schopler en G.B. Mesibov (Eds.), *Autism in adolescents and adults*. New York: Plenum.

Alblas, G. (2001). *Sociale psychologie voor het onderwijs*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Bannink, F. (2009). *Oplossingsgerichte vragen. Handboek oplossingsgerichte gespreksvoering*. Amsterdam: Pearson.

Durrant, M. (2009). *Creatieve oplossingen bij gedragsproblemen op school*. Apeldoorn: Garant.

Ebbens, S. e.a. (1996). *Effectief leren in de les. Basisvaardigheden voor docenten*. Groningen: Wolters Noordhoff.

Ebbens, S., Ettehoven, S.(2005). *Samenwerkend leren, praktijkboek*. Groningen: Wolters-Noordhoff .

Fevere, Le, Hove, ten, de, M. (2008). *Survivalkit voor leerkrachten. Oplossingsgericht werken op school*. Apeldoorn: Garant.

Hallahan, D.P. & Kauffman, J.M. (2003). *Exceptional learners, introduction to special education*. Boston: Allyn and Bacon.

Havekes, H. (2005). *Geschiedenis doordacht. Actief historisch denken 2*. Boxmeer: Stichting Geschiedenis, Staatsinrichting en Educatie.

Kallenberg, T. e.a. (2010). *Ontwikkeling door onderzoek. Een handleiding voor leraren*. Utrecht: Thieme Meulenhoff.

Kirk, S.A., e.a. (2000). *Educating exceptional children*. Boston: Houghton Mifflin Company.

Lieshout, van, T. (2002). *Pedagogische adviezen voor speciale kinderen*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

Nauta, P. & Giesing, M. (2006). *Achtergronden en tips voor de omgang met leerlingen met een specifieke hulpvraag*. Leeuwarden: Nauta en Giesing.

Roeders, P. (1995). *Samen leren, begeleidend onderwijs in kleine groepen*. Apeldoorn: Garant.

Veen, der, van, T. (2008) *Van leertheorie naar onderwijspraktijk*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.

Wilschut, A. (2004). *Geschiedenisdidactiek, handboek voor de vakdocent*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Wilterdink, N. (2009). *Samenlevingen*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.

Artikelen

Kingma, F.J. (2005) 'communicatietraining bij kinderen met autisme spectrumstoornissen'. *Tijdschrift voor logopedie en fonetie*, nr 6.

Knapen, J. (2004). 'Coöperatief leren. *Praktijkids voor de basisschool*, december 2004-217.

Johnson, D.W. & Johnson, R.T. (1999), *Making Cooperative Learning Work, Theory into Practice*, voorjaar 1999, 67-73.

Mathijssen, C. en Wildemeersch (2003). 'Activeren tot actief burgerschap: De casus van buurt- en nabijheidsdiensten'. *Vaktijdschrift Vorming*, 18 (2), pp.79-102.

Rutter, M. (1970) *Autistic children: Infancy to adulthood, Seminars in Psychiatry* 2, 435-450.

Slavin, R.E. (1996), *Research on Cooperative Learning and Achievement: Wat We Know, What We Need to Know, Contemporary Educational Psychology*, 21, 43-69.

Verwij, F. en Loon, van, H. (2003). 'Aan autisme verwante stoornissen; een ontwikkelingspsychopathologische benadering als model voor hulp op maat. *Tijdschrift voor psychiatrie*, nr 9.

Websites

<http://www.onderwijsvanmorgen.nl/experimenteren-met-autisten/>